

חשבון ציבורי או חשבון פרטי – מקרה מבחן : אימהות מהיישוב בכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה

ענת גרנית-הכהן

חיי המשפחה היו ואין!
היה גן עדן, רבותי, ממש!
על-כן יורדות עינינו פלגי מים,
הוי בכו, הילילו, אלמנים של קש!

כך מתחיל 'שיר הבעלים' מתוך המסקר (מחזה) **אשת חיל** שהוצג בתאטרון הסטירי 'המטאטא'. הצגת הבכורה של המחזה התקיימה ב-24 במרס 1942, בדיוק שלושה חודשים לאחר שההחלטה על גיוס נשים לצבא התפרסמה בכל העיתונים היומיים ביישוב. את המחזה כתב נ' יצחקי, ואת הפזמונים נתן אלתרמן.¹ המחזה עסק בגיוסן של הנשים בכלל ואימהות בפרט לצבא הבריטי, ומה קרה לבעליהן שנשארו בבית ונאלצו למלא את תפקיד 'עקר הבית'. המחזה היה עוקצני, משעשע ומצחיק. המציאות, כמו תמיד, הייתה מורכבת ורצינית הרבה יותר.

מאמר זה יבקש לבחון את התופעה של גיוס אימהות מהיישוב לכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה. הוא יבקש לבדוק באיזו מידה גיוסן של האימהות הוא חלק מהסיפור הכללי של גיוס נשים ביישוב, ובאילו היבטים הוא נבדל ממנו; המאמר יבקש לשרטט את הפרופיל החברתי של האימהות ולבדוק מה הניע אותן לעזוב בית ומשפחה, בעל וילדים ולצאת לסביבה זרה ורחוקה; כיצד הגיבו בני המשפחה לצעד זה של האם ואיזה מחיר הם שילמו; וכיצד התייחס היישוב לאימהות המתגייסות. נוסף על אלה ינסה המאמר לשפוך אור על השאלה אם הצליחו האימהות המגויסות 'לצקת' הגדרה חדשה

1 את המוזיקה חיבר שמואל פרשקו. נ' יצחקי היה שם העט של יצחק נוז'יק, מחזאי מהתאטרון היידי בוורשה. שיתוף הפעולה בין אלתרמן ובין תאטרון המטאטא ארך כעשר שנים (1934-1944), ובמהלכן כתב אלתרמן פזמונים ל-28 תכניות. עם נוז'יק הוא שיתף פעולה ב-17 תכניות. ראו דבורה גילולה, 'תרומתו של נתן אלתרמן לתאטרון המטאטא', במה, 120, כד (תש"ן), עמ' 44-45.

למושג האימהות ולשנות את גישה של החברה היישובית באשר למקומה ולתפקידיה המסורתיים של האם, או שמא היה הגיוס אפיזודה חולפת ו'צורך השעה'.

רקע לגיוס נשים ביישוב

גיוס נשים לצבא בכלל, ולצבא זר בפרט, היה תקדים בהיסטוריה היהודית. בהיעדר עצמאות מדינית גברים יהודים שירתו בצבאות המדינות שבהן הם חיו, אבל נשים יהודיות לא שירתו מעולם בצורה מאורגנת בצבא כלשהו. מלחמת העולם השנייה הייתה הפעם הראשונה שנשים יהודיות לבשו מדים ועזבו את הבית כדי להגן עליו ולסייע לעם היהודי ממרחקים.

בשנים 1939-1945 התנדבו כ-30 אלף גברים ונשים מהיישוב לשרת בצבא היבשה ובחיל האוויר הבריטיים בזירת המזרח התיכון, וכן בחטיבה (הבריגדה) היהודית שהוקמה בספטמבר 1944.² בשנים 1942-1946 שירתו כ-3,000 נשים יהודיות בחיל העזר לנשים של צבא היבשה (ATS – Auxiliary Territorial Services, להלן אט"ס) וכ-600 נשים בחיל העזר של חיל התעופה (WAAF – Women Auxiliary Air Force, להלן ווא"ף). טווח גילי הגיוס הרשמיים היה 18-45, אם כי גם נשים צעירות ומבוגרות יותר התנדבו. רוב מגויסות היישוב שירתו במצרים, אבל היו ששירתו בארץ ישראל, בסוריה, בלבנון, באיטליה ואף באוסטריה (בתום המלחמה). השירות הצבאי היה התנדבותי, והמתגייסות ידעו מראש שלא ימלאו תפקידי לחימה אלא ישרתו בתפקידי עזר.³ יתרה מזאת, תקופת ההתנדבות לא הייתה קבועה מראש, והנשים ידעו שהן מתגייסות לכל פרק זמן שיידרש.

גיוס נשים לצבא היה ערעור על כל המוסכמות של צבא ומלחמה, שכן נחישותן של נשים להתגייס הייתה התרסה נגד התפיסות המקובלות בדבר מקומן של נשים בחברה וערעור עליהן. גיוס נשות היישוב לצבא הבריטי (צבא זר וקולוניאלי) היה מצב ייחודי שהעמיד את שאלת המגדר-לאום במבחנים מיוחדים שמקצתם לא נידונו עד כה במחקר.

2 יואב גלבר, בין בריטים, ערבים וגרמנים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 300-301.

3 הנשים בצבא הבריטי שירתו בארגון כל נשי שנועד לתמוך במערכת הגברית ולסייע לה 'מהחזר האחורי' ומאחורי הקוים. ראו Penny Summerfield & Corinna Peniston-Bird, 'Women in the Firing Line: The Home Guard and the Defence of Gender Boundaries in Britain in the Second World War', *Women's History Review*, 9, 2 (2000), pp. 231-255; בנספח למסמך המודיע על הקמת אט"ס במזרח התיכון, פורטו המקצועות הצבאיים שהיו פתוחים לפני המגויסות מארץ ישראל, רובם 'נשיים': עובדות בתי חולים, פקידות, טבחיות (כולל דיאטניות), מחסנאיות, עוזרות לאחיות, רדיולוגיות, מעסות ועובדות מעבדה. רק מקצוע הנהגות שנפתח לפני המגויסות היה פריצת דרך מגדרית. 'נספח למסמך', 24.12.1941, ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ), S25/5099.

עוד היבט ייחודי של גיוס נשות היישוב היה שירותן של אימהות. מבין המגויסות ששירתו בכוחות הבריטיים כ-120 היו אימהות (כמעט 3% מכלל המגויסות). בספרות המחקר, ובכלל זה בספרות העוסקת בשירות נשים בצבאות במלחמת העולם השנייה, לא נמצאו נתונים כלשהם על שירותן של אימהות בצבא. כאשר נקראו נשים להתגייס לצבאות בעלות הברית, הופנתה הפנייה לנשים רווקות או נשואות ללא ילדים.⁴ בספר הרשמי של אט"ס, שיצא לאור בבריטניה מטעם משרד המלחמה בשנת 1949, אין התייחסות לנושא האימהות. כך גם בספר התקנות הרשמי של אט"ס, שהופץ בבריטניה תוך כדי המלחמה והקיף את כל תחומי השירות של הנשים שהתגייסו לחיל.⁵ עד מלחמת העולם השנייה אימהות היו חברות בארגונים צבאיים-מחתרתיים (כך למשל רבות מחברות 'ההגנה' היו נשואות ואימהות לילדים, בניגוד למשל לחברות הפלמ"ח ולנשים בארגון 'השומר'), אבל את תפקידיהן בארגון הן מילאו נוסף על עיסוקיהן האזרחיים הרגילים, ולא התנתקו ממשפחותיהן.⁶

גיוס נשים מהיישוב היה פרי יזמה של 'מועצת ארגוני הנשים'.⁷ המועצה, שבראשה עמדה הדסה סמואל, פנתה אל מפקדת הצבא הבריטי במזרח התיכון כבר במרס 1941

4 למשל: Lucy Noakes, *Women in the British Army: War and the Gentle Sex 1907-1948*, New York 2006; Michael Rustad, *Women in Khaki: The American Enlisted Woman*, New York 1982

5 Jane M. Cowper, *The Auxiliary Territorial Service, The War Office 1949; Regulations for the Auxiliary Territorial Service, War Office 1941*

6 חיה עירוני-אברהמי, **אלמוניות בחאקי**, תל אביב 1989; דגנית בוני-דויד, 'נשים ומגדר בארגון ההגנה בין השנים 1920-1948', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד; כך גם במלחמת השחרור רוב הנשים בפלמ"ח נתפסו כ'אימהות' ללוחמים, ולא השתתפו ללוחמות. ראו יונית עפרון, 'אחיות, לוחמות ואימהות: אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948', **עיונים בתקומת ישראל**, 10 (2000), עמ' 353-380; טלילה קוש-זהר, 'היא לא הלכה בשדות, הייצוג הנשי בטקסטים של דור תש"ח', בתוך: חנה נוה ועודד מנדה-לוי (עורכים), **יום קרב וערבו, והבוקר שלמחרת: ייצוגי מלחמת העצמאות בספרות ובתרבות העברית בישראל (סדן – מחקרים בספרות עברית, ה)**, תל אביב 2002, עמ' 304-346.

7 'מועצת ארגוני נשים' (להלן מא"נ), שהוקמה בשנת 1936, הייתה מורכבת מהסתדרויות נשים עבריות בארץ ישראל בהיקף ארצי ומסוכנויות של הסתדרויות עולמיות לנשים ציוניות ארץ-ישראליות שלא הייתה להן הסתדרות ארצית: ויצו העולמית, מועצת הפועלות, הסתדרות נשים ציוניות ויצו בארץ ישראל, ארגון הפועלות של הפועל המזרחי והסתדרות נשי מזרחי 'אמן', הסתדרות נשי 'הדסה' באמריקה, הסתדרות נשי 'מזרחי' באמריקה, 'התאחדות הנשים העבריות לשווי זכויות בא"י' (להלן ההתאחדות), הסתדרות החברות באמריקה (Pioneer Women) וליגת נשים למען ארץ ישראל בניו יורק. 'תקנון מא"נ עבריות בא"י', (ללא ציון תאריך, כנראה מ-1936), אצ"מ, F49/2106 (בזמן שירות הנשים בצבא נשות 'המזרחי' עדיין לא היו חברות במא"נ). עד שנת 1941, השנה שבה 'נולדה' היזמה לגייס נשים לצבא הבריטי, עסקה מועצת ארגוני הנשים בעיקר בפעולות מחאה נגד פגיעה בנשים ובילדים בידי ערבים בתקופת המאורעות (1936-1939), וכן בקליטה של ילדים יהודים שהגיעו לארץ מגרמניה. תזכיר של 'נציגות מאוחדת של נשי הישוב' (כנראה מחודש נובמבר 1938), אצ"מ, F49/2104.

בהצעה לגייס את נשות היישוב. בפנייתה לנשים הדגישה המועצה את חלקן של הנשים במאמץ היישובי-לאומי הכללי וכן את מעמדם ביישוב עצמו.

גיוס הנשים החל בינואר 1942 כאשר גיוס הגברים היה בשפל. דומה שרוב המגויסות שהתנדבו לאט"ס במהלך השנה הראשונה עשו זאת בעיקר מתוך תחושה שזו חובתן הלאומית כאזרחיות ביישוב ולנוכח הסכנה שנשקפה לו ולעם היהודי. כמו שהגדירה אחת המגויסות: 'עכשיו מוטלת עלינו החובה להלחם באויב המשותף, להגן על כבוד עמנו, להגן על כבוד הארץ'.⁸ רבות ביקשו לראות בעצם ההתגייסות גם ביטוי לשוויון בין מעמדם האזרחי לזה של גברים.⁹ עם זאת אין ספק ש'גם אלפי שיקולים אישיים – משברים ובעיות'¹⁰ היו בין המניעים לגיוס. אחדות ביקשו להגשים את עצמן במרחב הציבורי, אחרות ביקשו להימלט ממצוקות, מלחצים וממתחים של חיי היום-יום, והיו שהתגייסו מתוך יצר הרפתקנות. התגייסות נשים לצבא ממניעים אישיים ידועה גם מתקופות אחרות בהיסטוריה,¹¹ וגם ביישוב שיקולים אלה הכריעו את הכף לטובת גיוס לצבא דווקא ולא למסגרות ביטחוניות אחרות כגון הפלמ"ח או עבודה במשק המלחמתי.

גיוס הנשים יצר מחלוקות קשות ביישוב (גם אם הדיונים התנהלו בעיקר בפורומים של המפלגות והתנועות הקיבוציות, ולא בעיתונות היישובית).¹² עצם קיומו של ויכוח

8 'מפני מה התגייסתי?', שיחה עם חברת חיל עזר הנשים (חנה לוי), עולם האשה, מב-מג (20.2.1942), עמ' 2. יש לציין כי המניע הכלכלי לא היה כמעט שיקול בהתנדבות הנשים לצבא. רוב העירוניות עזבו משרה ושכר, ונוסף על כך השכר הצבאי היה נמוך מהשכר הממוצע ביישוב באותה תקופה. גברים רבים לעומת זאת התגייסו בחודשי הגיוס הראשונים (למן אוקטובר 1939) עקב בעיות האבטלה ביישוב.

9 אף שחוקרים שבדקו את הקשר בין אזרחות ובין מגזרים בחברה טוענים שבחברות דמוקרטיות ליברליות מיתוס האזרחות מטעה להאמין שלכל אחד בחברה יש מעמד שווה, לאמתו של דבר יש כמה דרגות של אזרחות ומגזרים שלמים אינם נהנים מאזרחות מלאה. ראו James Burk, 'Citizenship, Status and Military Service: The Quest for the Inclusion by Minorities and Conscientious Objectors', *Armed Forces* 21, 4 (1995), pp. 503-529.

10 ברכה חבס, **בנות חיל: ספר אי.טי.אס**, תל אביב 1964, עמ' 19.

11 כך למשל במלחמת האזרחים בארצות הברית (1861-1865) היו נשים שביקשו להצטרף לצבא גם מסיבות כלכליות. עשרות הצטרפו ללחימה גם במחיר של התחפשות לגבר, שכן על ידי אימוץ הזהות החברתית של הגבר הן הבטיחו לעצמן כוח ועצמאות שהיו נחלתם של הגברים, וכן מעמד אזרחי שווה וכויות. ראו Joshua Goldstein, *War and Gender, How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge 2001, pp. 107-111; DeAnne Blanton & Lauren M. Cook, *They Fought Like Demons: Women Soldiers in the Civil War*, New York 2002, pp. 94-106. מכאן שנוסף על הרגש הפטריוטי שלהן, נוספו למוטיבציה הנשית להשתתף בלחימה גם גורמים כלכליים.

12 כך למשל ישיבת מועצת 'הקיבוץ המאוחד' שנערכה ביגור ב-6-7 בפברואר 1942 הוקדשה כולה לדיון בגיוס נשים. הנושא נדון בישיבה נוספת של אותו פורום בגבעת ברנר ב-6-7 באפריל 1942; גיוס הנשים הועלה לראשונה לדיון במזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות בחודש ינואר 1942. ראו ישיבת מזכירות הוועד הפועל, 25.1.1942, ארכיון תנועת העבודה (להלן 'את"ע').

מסוג זה היה תקדים ביישוב ומקרה מבחן לבחינת השאלה של מגדר ולאומיות, והעלה לראשונה את נושא הנשים בצבא ובלחימה על סדר היום הציבורי הכללי יישובי. בוויכוח על הגיוס עלו טיעונים שקשורים לצורכי היישוב כמו חשיבות הגיוס וההשתתפות במלחמה; אופיין של יחידות הנשים ומקום שירותן; המחסור בידיים עובדות שיביא לידי פגיעה כלכלית אפשרית ביישוב ועוד. הועלו גם טיעונים מתחום המוסר כגון שמירה על צניעות האישה ו'מוסריותה'; פחד מחילול כבודה של האישה היהודייה בידי גויים והחשש מנישואי תערובת. אווירה דומה שררה גם במדינות אחרות שבהן גויסו נשים לצבא במלחמת העולם השנייה כגון בריטניה וארצות הברית.¹³ ואולם דומה שבמקרה של גיוס נשים מהיישוב היו המכשולים רבים יותר, הן בשל אופיו המיוחד של המאבק הלאומי (יישוב-בריטים) והן מכיוון שמדובר היה במפגש אינטנסיבי של נשים יהודיות עם מגויסים לא יהודים בצבא זר וקולוניאלי.

נתונים סטטיסטיים של האימהות המתגייסות¹⁴

העיתונים היומיים, שדיווחו על גיוס הנשים ביישוב, הבליטו בשלבי הגיוס הראשונים את התנדבותן של האימהות. תחת הכותרת 'תנועת ההתנדבות מכה גלים' פרסם למשל עיתון הארץ ידיעה שעסקה במוטיבציה הגבוהה של הנשים המתנדבות, בכללן אימהות.¹⁵ העיתון דבר דיווח על אם שבנה הבכור כבר נמצא בשירות הצבא, והיא עצמה מבקשת עתה להתקבל לשירות: 'בעשר שנים עלתה על הסייג [גיל הגיוס]: בת 55 היא. לשאלה "מה תעשי בצבא?" ענתה אהיה כמו "אמא". אדאג להם. אצחצח נעליים, אכתוב מכתב מפיו של פצוע. אטפל בהם כמו בילדי, הרי אמא אני!'.¹⁶ עיתון הבקר היה העיתון היומי היחיד בעברית שציטט מהריאיון שהעניקה המפקדת הראשית של אט"ס במזרח התיכון, אודרי צ'יטי (Audrey Chitty) ל-Palestine Post, ובו התייחסה במפורש לסוגיית האימהות (עוד על כך ראו בהמשך הדברים).¹⁷

גם עיתוני הנשים של התקופה דיווחו על גיוסן של אימהות. עולם האשה דיווח על 500 המגויסות הראשונות בצבא, מהן אימהות ונשים נשואות.¹⁸ דבר הפועלת, 'שופרה'

13 למשל: Noakes, *Women in the British Army* (above f. 4), pp. 127-128; Rustad, *Women in Khaki* (above f. 4), pp. 27-36

14 הנתונים מובאים על פי רשימות של לשכת הקשר שליד ההסתדרות הכללית, ארכיון צה"ל (להלן א"צ) ואצ"מ, חטיבה S37 (תיקי מועמדים לגיוס). הנתונים חסרים שכן לא אצל כולן רשומים כל הפרטים. הנתונים המלאים היחידים הם באשר למספר הילדים שהיו למתגייסת (על פי נתון זה ניתן לקבוע בוודאות כי אותה אישה הייתה אם) וכן מצבה המשפחתי (פירוט של הנתונים ראו בנספח 1).

15 הארץ, 26.12.1941, עמ' 5.

16 דבר, 2.1.1942, עמ' 3.

17 הבקר, 11.1.1942, עמ' 2.

18 עולם האשה, מזו-מז (28.4.1942), עמ' 25.

של תנועת הפועלות, שראה את תפקידו בהפצת בשורת הגיוס לכל הנשים,¹⁹ שיקף גם הוא את התגייסות האימהות: 'באו אם ובת, פועלות תימניות, חברות ההסתדרות. שתיהן רוצות להתגייס [...] שוב אם ובתה שהגיעה רק ל-18 וייתכן כי יקבלו בהתחשב עם זאת שהאם מתגייסת [...] ושוב שתי חברות ממושב העובדים: אחת אם לשלושה ילדים – בני 10, 14 ו-16'.²⁰

כאמור בתחילה הובלטו בעיתונות היומית הידיעות על התגייסות אימהות לצבא, ואולם עם הזמן הופסקו הידיעות כמעט לגמרי. ייתכן שהפרסום הופסק בשל הוראות של הצבא או פנייה של מוסדות היישוב, עקב בעיות שהתעוררו במשפחותיהן של המגויסות וכן בעקבות תלונות רבות של בעלים שהגיעו ללשכות הגיוס ותבעו שלא לגייס את נשותיהם ללא הסכמתם. ייתכן שדבר דומה קרה גם בנוגע לדיווח בעיתוני הנשים. כחצי שנה לאחר תחילת הגיוס ציין **דבר הפועלת** למשל ש'שנן נשים שלא הודיעו על מצבן המשפחתי, ואחוז האימהות קטן'.²¹

מי היו אפוא האימהות שהתגייסו לצבא? רוב המגויסות, מתוך 120 האימהות שהתגייסו בסך הכול, התגייסו לאט"ס, ומקרב אלה – רובן בשנה הראשונה לגיוס, כלומר בשנת 1942. רוב האימהות שהתגייסו לווא"ף עשו זאת בשנת 1943 (השנה הראשונה לגיוס לחיל זה). רוב האימהות היו נשואות, ויתרן גרושות או אלמנות. לרוב האימהות המגויסות היה ילד אחד, לרבע מהן שני ילדים, ולאחדות אף שלושה או ארבעה ילדים. שתי אימהות היו בנות פחות מעשרים בעת גיוסן לצבא, כמחצית מכלל האימהות היו בשנות העשרים והשלושים לחייהן, כרבע מהן בשנות הארבעים לחייהן, ושלוש נשים היו בנות יותר מחמישים (כזכור, טווח גילי הגיוס היה 20-45, והיו נשים שזייפו את גילן כדי להתגייס).

כמו שאר המגויסות, רוב מוחלט של האימהות היו ילידות חוץ לארץ, אם כי שיעורן בקרב כלל האימהות (92%) היה גבוה יותר משיעורן בקרב כלל המגויסות (80%). בנוסף, הרוב המוחלט של האימהות (86%) היו ותיקות בארץ וחיו בה יותר מעשרים שנה, בהשוואה לכלל המגויסות, שרובן המוחלט (91%) גרו בארץ עד עשרים שנה. עובדה זו יכולה להצביע על הקשר שלהן לארץ ועל המוטיבציה שלהן להתגייס.

שיעור האימהות שהתגוררו בערים היה דומה לשיעור העירוניות בכלל המגויסות. רוב האימהות העירוניות שהתגייסו (63%) היו שכירות שעבדו במגוון של עבודות: פועלות, עובדות משק בית, מורות, פקידות, מלצריות ועוד, לעומת 95% מהעירוניות השכירות בכלל המגויסות. פחות מחמישית מכלל האימהות עבדו במשק ביתן כאשר

19 על **דבר הפועלת** והתפקיד שמילא בשירות תנועת הפועלות ראו תמר שכטר, 'רחל כצלסון שזר: ביוגרפיה של מהפכנות תרבותית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד, עמ' 255-332.

20 **דבר הפועלת**, ב, 1-2 (30.1.1942), עמ' 14.

21 שם, ב, 7-8 (31.8.1942), עמ' 107.

התגייסו, ומעטות היו עצמאיות (רופאות, עורכות דין, ציירת ועוד). מנתונים אלה נראה כי רוב האימהות עזבו מקום עבודה מסודר ושכר כדי להתגייס לצבא, כלומר כמו שאר המגויסות, גם האימהות לא התגייסו מסיבות של אבטלה. ואולם שיעורן של האימהות השכירות היה נמוך במידה ניכרת משיעור השכירות בכלל המגויסות, ואילו בהשוואה למגויסות שעבדו במשק ביתן – שיעור האימהות היה גדול משיעורן בכלל המגויסות. באשר למשך השירות בצבא,²² ההערכה היא שרוב האימהות המגויסות שירתו בצבא כשלוש שנים, מיעוטן שירתו שנה ואחדות שירתו ארבע שנים. מקצתן שירתו בארץ ישראל והגיעו לביתן רק בסופי שבוע. אחדות שירתו במצרים והגיעו לחופשות של שבוע רק כל שלושה חודשים.

אימהות מתגייסות – קבוצה ייחודית של אימהות ביישוב?

בהספד שכתב יוסף הלפרין על סוניה אשתו (ששירתה כנהגת במצרים)²³ הוא העיד עליה שהיא לא צייתה למוסכמות החברתיות שרווחו בזמנה (ולפיהן מקומה של האישה בבית):

לא רצית, ומטבע תכונותיך גם לא יכולת, להידמות ל'כולם', כי בתי-ישראל לוחמת היית, נושאת המאויים הטמירים של הדור [...] קורת גג, פינה משפחתית – לא אלה מילאו את ליבך [...] ואת, שכה צר היה לך בין כתלי בית, בתחום המשק והכפר, שכה שאפת להעתיק, להרחיב ולחרוג מהמסגרת.²⁴

האם ניתן להרחיב הגדרה זו גם לשאר האימהות שהתגייסו? גיוס נשים לצבא בכל חברה צריך להתגבר על מכשולים חברתיים, פסיכולוגיים ו'מוסריים'. מניה שוחט, ממקימות 'השומר' ובעצמה מופת של גבורה, הצביעה על מחסום פסיכולוגי מובנה בקרב נשים, שהפנימו את התפיסה ולפיה מקומה של האישה בבית: 'מכשול אחד [בפני גיוס נשים] הוא פסיכולוגי-היסטורי: מושרש מאוד ההרגל שאשה צריכה לשבת בבית. צריך להלחם נגד פסיכולוגיה זו'.²⁵ גם משה שרתוק, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ותומך נלהב בגיוס נשים, התייחס לנקודה זו: 'הדבר הזה [הגיוס] מפחיד, ולא ייפלא שרבים נרתעים'.²⁶

22 הנתונים על משך השירות הם חלקיים בלבד (כשליש מהאימהות) ועל כן קשה להסיק מהם מסקנות נחרצות. על פי הנתונים שבידי המחקר, 7 נשים שירתו עד שנה, 7 שירתו כשנתיים, 17 נשים שירתו כשלוש שנים ו-4 נשים שירתו בצבא כמעט ארבע שנים.

23 סוניה הלפרין התאבדה בשנת 1947 לאחר שבנה, זיקה, הודיע לה שהוא מתכוון להתגייס לפלמ"ח. הוא סבור שהיא שמה קץ לחייה לאחר שהבינה כי לאחר כמה שנים שבהן נהנתה מחופש אישי בצבא, לא תוכל להסתגל בחזרה למסגרת הבית. ריאיון עם זיקה הלפרין, 23.10.2006.

24 יוסף הלפרין, 'לזכר סוניה הלפרין', דבר הפועלת, ז, 9 (14.10.1947), עמ' 214.

25 דברי מניה שוחט במזכירות מועצת ההסתדרות, 7.9.1942, א"צ, 45/140/2002, עמ' 130.

26 'גיוס האשה', הרצאת משה שרתוק, דבר הפועלת, ב, 3-4 (23.4.1942), עמ' 6.

כאשר מבקשים לבדוק את תופעת האימהות שעזבו מרצונן, ללא חיוב של חוק, את ביתן ואת ילדיהן, ומנסים להתחקות אחר תהליך קבלת ההחלטות שלהן באותה תקופה, יש לזכור שתפיסת האימהות היא תולדה של השפעות ביולוגיות, פסיכולוגיות, תרבותיות וחברתיות על האישה. עד היום נמשכת ההתחבטות התאורטית אם האימהות היא רגש טבעי, ביולוגי, מולד; אם היא פרי חברות של דורות, שבין השאר הביא גם לידי הפלייתן; או שמא היא שילוב של שתי ההשפעות גם יחד.²⁷

בספרה **מאיימהות לאימהות** ניסתה החוקרת ענת פלג-הקר להמשיג את האם כסובייקט ואת החוויה האימהית. היא תהתה אם ניתן ליצור מושג של סובייקטיביות אימהית, שייצג את האימהות בנאמנות בלי לכפות עליהן תפיסה אחידה בשאלה כיצד האימהות צריכה להיות.²⁸ ויניקוט למשל ביקש להתרחק מהגדרת האם האוטופית/ האידאלית שאותה קשה לממש, וטבע את המושגים 'אם מסורה מצויה' ו'אם טובה דיה'. תפיסה זו אפשרה למספר גדול של נשים להרגיש שהן ממלאות את תפקידן האימהי גם כשהן מגלות ספקות ולבטים באשר לתפקודן ונותנות מרחב לדברים נוספים בחייהן.²⁹ קרול גיליגן ביקשה להראות כי זהותן של נשים כנשים וכאימהות אינה נקבעת רק על פי זיקתן לזולת מתוך ביטול עצמיותן,³⁰ וכי נשים אינן צריכות למצוא סתירה בין מגוון הפונקציות שהן ממלאות.

משחר ההיסטוריה, ובייחוד בעיצומם של מאבקים לשחרור לאומי, נועד לנשים תפקיד של 'רפרודוקציה ביולוגית', כלומר גידול ילדים כעתודה של הלאום המתהווה.³¹ החוקרת נירה יובל-דייוויס מציינת כי לעתים קרובות קיים קונפליקט בין האינטרס הלאומי ובין זה הפרטי בכל הנוגע למספר הילדים שיש לכל פרט ופרט, שכן הקולקטיבי זקוק לכל חבר נוסף ללאום המתהווה, ואילו המשפחות אינן תמיד רואות זאת באותו האופן, בעיקר כאשר התנאים לגידול הילדים קשים.³² גם ברכה חבס רמזה לעניין זה

27 ראו למשל סימון דה בובואר, **המין השני: העובדות והמיתוסים**, תל אביב 2001; אדריאן ריץ', **ילוד אשה**, תל אביב 2003.

28 ענת פלג-הקר, **מאיימהות לאימהות**, תל אביב 2005, עמ' 333. היא מבקשת 'להכשיר קרקע משותפת' לחוויה האימהית ועדיין לשמר את כל מגוון האפשרויות הפרטניות הפתוחות לפני אימהות.

29 ויניקוט טבע מונחים אלה ובכך חילץ את האם מהפיצול שכפתה עליה התאוריה הפסיכואנליטית. פלג-הקר סבורה כי הצעתו זו היא אחד הצעדים החשובים ביותר בדרך לתאורטיזציה של האימהות באופן שאיננו הגנתי או קונפליקטואלי. ראו פלג-הקר, שם, עמ' 201-223.

30 ראו קרול גיליגן, **בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה**, תל אביב 1995, עמ' 32. גיליגן טוענת שם כי הקרבה עצמית זו של האישה היא בלתי מוסרית.

31 למשל: Joan Nagel, 'Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations', *Ethnic and Racial Studies*, 21, 2 (1998); C. Enloe, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley 1989, p. 45; Nira Yuval-Davis & Floya Anthias, *Woman, Nation, State*, New York 1989

32 Nira Yuval-Davis, 'Nationalism, Feminism and Gender Relations', in: Guibethau, Montserrat and Hutchinson, John (eds.), *Understanding Nationalism*, Cambridge 2001, p. 125

כאשר כתבה: 'עם כניסת האישה לחיי מדים אמנם תפחת הילודה, אבל מה עדיף: אנושות קטנה וחיי חירות או אוכלוסיה גדולה אך משועבדת?'³³ ביישוב, שבו ביקשו להקים חברה חדשה עם דגם של 'העברי החדש' (לעומת היהודי הגלותי), שורטטה גם דמותה של שותפתו לבניית הלאום – 'העבריה החדשה'. על פי האוטופיות הציוניות, במדינה היהודית העתידה לקום לא היה מקום לשינוי במקומן של הנשים ולא לתמורות במבנה המשפחה היהודית המסורתית. האוטופיות הללו הניחו את קיומו של מודל אחד ואחד לכל הנשים – דגם של בת זוג ואם. החוקרת רחל אלבוים-דרור טוענת כי האישה הציונית האידאלית באותן אוטופיות נועדה למלא את התפקיד של אם המשפחה ואם האומה, אף שבפועל חינוך הילדים הופקע מידיה והופקד בידי החברה.³⁴ מרגלית שילה טוענת שבניין המשפחה נשא משמעות לאומית, והאימהות הארץ-ישראלית נתפסה כתרומה ציונית שחיונית לבניין הארץ והאומה. דבורה ברנשטיין הראתה כי הציפייה מנשים להמשיך ולמלא תפקידים מגדריים מסורתיים בכל הקשור בהולדה ובגידול של ילדים, ניתקה את רובן מן העשייה הציבורית לאחר נישואיהן.³⁵ רבות מן הנשים בתקופת היישוב עמדו, כל אחת בשעתה ובנסיבות המיוחדות שנוצרו במהלך חייה, בפני קונפליקט בלתי פתור: אי-הלימה בין השאיפה לקחת חלק פעיל בתהליך הגשמתו של החזון הציוני ובין הרצון שלא לוותר על האימהות. החוקרת יעל עצמון טוענת כי לאמתו של דבר הנשים נקלעו למצב שבו הייתה סתירה בין הזדהותן והתנסותן ובין התפיסות הדומיננטיות. ההפרדה בין הציבורי לפרטי, שהתקבלה כמוכנת מאליה, יחד עם הראשוניות הבלתי מעוררת של התחום הציבורי, הביאו לידי הכחשה של מקומו ומשמעותו של התחום הפרטי ולהדחקו.³⁶

33 חבס, **בנות חיל** (לעיל הערה 10), עמ' 10. ואכן, הנתונים הראו שבראשית שנות הארבעים שיעור הילודה ביישוב פחת. הדמוגרף בקי הצביע בשנת 1943 על שיעור הילודה הנמוך בקרב משפחות יהודיות שזה מקרוב באו, שיעור הנמוך מ'הצורך להבטיח את עתידו הדמוגרפי של העם היהודי', בתוך: Debora Bernstein, 'Daughters of the Nation: Between the Public and Private: Spheres in Pre-State Israel', in: Judith Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Detroit 1998, pp. 287-309

34 רחל אלבוים-דרור, 'האשה הציונית האידאלית', בתוך: יעל עצמון (עורכת), **התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, ירושלים 2001, עמ' 114-115.

35 מרגלית שילה, 'הקרבה, הזדהות היסטורית וסגפנות: חווית העלייה לארץ של נשים ב"יישוב הישן" בירושלים', בתוך: יהושע שוורץ, זהר עמר ועירית ציפר (עורכים), **ירושלים וארץ ישראל**, תל אביב תש"ס, עמ' 14; דבורה ברנשטיין, 'פועלות וחלוצות בעלייה השנייה – תקוות ואכזבות', בתוך: מרדכי נאור (עורך), **העלייה השנייה: 1903-1914**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 145-163.

36 יעל עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות', בתוך: הנ"ל, **התשמע קולי** (לעיל הערה 34), עמ' 134-135. עצמון מוסיפה כי נשות העלייה השנייה ניסו לעשות את הבלתי אפשרי ולגשר בחייהן שלהן על הבלתי ניתן לגישור במסגרות שהציעה להן התנועה הציונית. במקרים אחדים הביאו סתירות אלה לידי שבירתן הפיזית והנפשית של הנשים. תנועת הפועלות אמנם ניסתה להקים מוסדות תמיכה לאימהות, והחוגים האזרחיים הקימו את 'הדסה' ואת 'הסתדרות נשים עבריות', אבל מוסדות אלה התמודדו רק עם הבעייתיות הקשורה בזיהוי הנשים עם המרחב הפרטי והציעו לבעיה פתרונות טכניים בלבד.

מניתוח הדברים שהשאירו אחריהן אימהות שבחרו להתנדב לצבא, נראה שמרכיב האימהות בזהותן הנשית אמנם היה מרכזי, אבל לא בלעדי. בהיבט זה קדמו להן נשים אמיצות ודעתניות ביישוב, שאמנם ייחסו חשיבות רבה לתפקידן כאימהות, אבל סירבו לראות בו את המגדיר הבלעדי של זהותן. נשים כאלו היו לדוגמה רחל כצנלסון-שזר³⁷ וכן חיותה בוסל ומרים ברץ, מהוגות הפתרון של הטיפול המשותף בילדים בקבוצת דגניה בשלהי העשור הראשון של המאה העשרים. בוסל טענה כי כדי להיות אם טובה לילדיה, היא אינה יכולה להיות רתוקה לביתה. עליה להיות אדם פתוח, מבין, מתקדם ומשולב בחברה.³⁸ שילה הראתה כי האזרחית החדשה (בת העלייה השנייה שלא השתייכה לתנועת הפועלים) מימשה את התפיסה כי מי שפועלת גם מחוץ לביתה עושה הן למען עצמה והן למען האומה. נשיות זוהתה לא רק עם הספרה הפרטית, ואילו לאומיות וציונות לא זוהו רק עם גבריות (שזוהתה עם הספרה הציבורית).³⁹ נראה כי נשים אלו הקדימו את התאוריות הפמיניסטיות של שלהי המאה העשרים. הפמיניזם, בעיקר האמריקני, נאבק כנגד הגדרה מצמצמת של הנשיות, ומבקש להוכיח שהאימהות כבר אינה המגדיר המרכזי והבלעדי של הזהות הנשית, אלא לפרט יש זהויות רבות וחופש הבחירה ביניהן הוא לגיטימי.⁴⁰

גיוס האימהות לצבא לא היה תופעה ש'סחפה' את היישוב, ואולם דומה שהייתה זו קבוצה יוצאת דופן (על רקע תקופתה) של אימהות שביקשו להראות כי אישה יכולה להקדיש את עצמה לילדיה בתקופה מסוימת של חייה, ובתקופות אחרות להגשים אידאליים חברתיים ולאומיים, כמו הגברים, בלי לחוש סתירה בין שני ההיבטים. רבקה גובר הגדירה זאת כך: 'זוהי מזיגה שלמה של אזרחית ואם'.⁴¹ ניתן גם לומר, בהשאלה מתחום הפסיכואנליזה, שנשים אלו ראו את עצמן כ'סובייקט מלא שעומד ברשות עצמו' ולא סובייקט שמוגדר רק בזכות זיקתו ל'אחר'.

'שום דבר אינו יותר דחוף מזה' – עידוד לגיוס אימהות?

האם הצבא או גורמים ביישוב עודדו את גיוס האימהות? דומה שמפקדת הצבא בארץ ישראל, לפחות כמו שייצגה אותה צ'יטי, המפקדת הראשית של אט"ס במזרח התיכון, לא ציפתה להתגייסות אימהות לצבא, ועל כן לא עודדה אותן להתגייס. ואולם היא

37 על כצנלסון-שזר ותפיסת מרכיב האימהות באישיותה ראו שכטר, 'מהפכנות תרבותית' (לעיל הערה 19), עמ' 94-99.

38 סמדר סיני, מרים ברץ: דיוקנה של חלוצה, רמת אפעל תשס"ג, עמ' 88.

39 מרגלית שילה, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', ישראל, 6 (2004), עמ' 105.

40 ריץ, 'ילוד אשה' (לעיל הערה 27), עמ' 323. ריץ טוענת שהאימהות איננה אלא ממד אחד בנשיות הנשית, וכי הנשים מנסות להתגבר על ניסיון הדורות לקבע את התפיסה שאישיותן מתבטאת רק באימהות.

41 'רשמים מוועידת הפועלות' (פברואר 1942), בתוך: אי"ט, צרור מכתבים 116 (181), 29.3.1942, עמ' 10.

גם לא יכלה למנוע את גיוסן. בריאיון הבלעדי שהעניקה לעיתון *Palestine Post*, עם תחילתו של גיוס הנשים, גילתה צ'יטי גישה מגדרית שמרנית, שאפיינה את עמדת הצבא והממשלה הבריטיים באותה עת בכל הקשור לגיוס נשים ואימהות לצבא. חוקרות בריטיות טוענות שבבריטניה נוהלה התעמולה לגיוס על פי חלוקה מגדרית ברורה: עם גיוס הגברים, הפכו הנשים מזהות יותר עם הבית וכקרבות פוטנציאליים של התקפות אוויר. מדיניות מגדרית זו, שהובלטה בסרטים, בכרזות, בשבועונים וכן באמצעות מדיניות הממשלה שהתנגדה לגיוס נשים נשואות (קל וחומר אימהות), הדגישה את מקומן של הנשים בבית ובמשפחה.⁴²

בריאיון ציינה צ'יטי שהמגויסות מארץ ישראל לא תקבלנה קצבת משפחה כלשהי (מגויסים נשואים עם ילדים, לעומת זה, קיבלו תמיכה משפחתית לפי מספר הילדים),⁴³ שכן לצבא עדיף שנשים בעלות מחויבות משפחתית אמתית (כך במקור) לא תתגייסנה. למי שיש ילדים קטנים שזקוקים להשגחה, אמרה, יש תפקיד חשוב הרבה יותר מכל תפקיד שהצבא יכול להעניק להן, והוסיפה שלילדים אלו אסור לסבול: 'שום דבר אינו יותר דחוף מזה'⁴⁴ (ההדגשה שלי). עוד היא סברה שעל נשים שלבעליהן תפקיד חשוב לשקול שנית את גיוסן, שכן לתפקידן של הבעל צריכה להינתן עדיפות במקרים אלה. צ'יטי נימקה את דבריה בכך שהיא מודעת לעובדה שלא פעם נשים אימהות נאלצו לעזוב את השירות הצבאי כאשר הסידור שמצאו לילדיהן לא עלה יפה.⁴⁵ בה בעת היא עודדה נשים נשואות ללא ילדים, שבעליהן שירתו בצבא, להתגייס. על ידי כך אותן נשים תזכנה, נוסף על תוספת השכר, גם 'בעונג כפול לשרת לצד הבעל'.⁴⁶

עוד לפני שהתקבלה ופורסמה החלטת הצבא הבריטי על גיוס הנשים, התקיים בנובמבר 1941 בתל אביב מושב של מועצת הפועלות שהוקדש לגיוס האישה, ובין

Noakes, *Women in the British Army* (above f. 4), pp. 103-104; Wendy Webster, *Englishness and Empire 1939-1965*, Oxford 2005, pp. 21-22

43 ראו למשל מכתב ממחלקת ההתגייסות של הסוכנות למזכירות עיריית תל אביב המפרט את טבלת התשלומים לחיילים, עם הערה ש'המשכורת לבעלי משפחה כוללת גם את התשלום לאישה וילדים, בתוספת הענקת [כך במקור] הניתנת מאותו זמן לחיילים בעלי משפחה', 31.7.1942, אע"ת, ג' 4/474, מכל 699.

44 *Palestine Post*, 4.1.1942, p. 4. צ'יטי עצמה הייתה כנראה נשואה ללא ילדים. היא הייתה אשת צבא ושרתה בראש מעייניה את התפקיד הצבאי שלשמו הגיעה למזרח התיכון – הקמת אט"ס – ולפיכך ביקשה למנוע ככל האפשר בעיות וקשיים שעלולים לפגוע בתפקוד המגויסות. *Chitty's Diary*, National Army Museum, London, 9802-55-2

45 קלר אפשטיין, במוזר לסוכנות היהודית, כתבה כי 'באנגליה מתגייסות נשים נשואות ורווקות. הנסיון לקבל אימהות לא הצליח היות והאם תמיד דואגת למצב ילדה. ודאגה זו עלולה להפריע למשמעת. כמו כן ישנם גם קשיים ידועים ביחס לחיילות נשואות, בעיקר עם אלה אשר בעליהן גם הם משרתים בצבא'. קלר אפשטיין, 'סיכום ישיבה עם שתי קצינות בריטיות' (ללא ציון תאריך, כנראה מאמצע נובמבר 1941), א"צ, S/25/5099.

Palestine Post, 4.1.1942, p. 4

השאר הוחלט בו ש'יש לשחרר מחובת הגיוס את האימהות שבניהן עדיין תלויים בהן'.⁴⁷ כלומר, בשלב הראשון לא הייתה קריאה לאימהות עם ילדים קטנים להתגייס ואף הובעה הסתייגות מכך. כשלושה חודשים לאחר מכן הודיעה סוניה אידלברג, הגייסת הראשית לאט"ס, כנראה בעקבות ביקורת שהוטחה בארגוני הנשים, כי הגייסות אמנם אינם מעודדים גיוס של אימהות, אבל יש לדאוג שאלו שכן מתגייסות לא תישלחנה לחו"ל.⁴⁸ לעומתה סברה בבה אידלסון, מזכ"ל מועצת הפועלות, שיש צורך להגדיר את גיוס האימהות 'שמהן נוכל לדרוש שתנדבנה' בערים ובמושבות, אם כי מדבריה ניתן להבין כי התכוונה לנשים מבוגרות.

בשלב מאוחר יותר, ביום הפועלת הבין לאומי, פנתה מועצת הפועלות לנשות היישוב מעל דפי דבר הפועלות והכריזה על חודש מאי כ'חודש התגייסות הפועלת והאם העובדת [ההדגשה שלי] במשק ביתה: לשרותי צבא, לבטחון והתגוננות, למשק החקלאי ולכל שטחי הייצור הדורשים תגבורת. מי שניתנו לה יותר כוחות ויכולת – ממנה יידרש יותר. וכל התגייסות תִּרָצָה.⁴⁹ נראה כי בשלב זה, כשלושה חודשים לאחר תחילת הגיוס ועם נתוני גיוס מרשימים (ובכלל זה אימהות), עדיין ביקשה מועצת הפועלות לגייס כל אישה שהייתה מוכנה או הייתה מסוגלת להתגייס. פנייה זו נומקה בכך שהנשים, שנאבקו זמן כה רב על נשיאה שווה בנטל לצד הגברים, נקראות עתה ליישם מטרה חשובה זו. בקריאה זו יישמה תנועת הפועלות את השקפתה האידאולוגית, ולפיה ביקשו חברות התנועה לעצב את האישה וגם את האם העבריה כאישה עצמאית, מודעת לעצמה, בעלת מודעות לאומית ומעמדית, שוות זכויות וחובות ופעילה במישור הציבורי (מבחינה כלכלית וחברתית).⁵⁰

בחודש יוני 1942 ביקשו המוסדות הלאומיים ביישוב לעודד את הגיוס על ידי פרסום צו בדבר חיוב הגיוס. בצו זה 'נדרשו במיוחד' (כך במקור) נשים בנות 20-30, רווקות ונשואות ללא ילדים, להתגייס לצבא. נשים בנות 20-45 שאינן מתגייסות לצבא נקראו להתגייס לשירותי ההתגוננות או לעבודה במשק לפי בחירתן. החיוב לא חל על אימהות שמטפלות בילדיהן.⁵¹

בשובו ממצרים בחודש ספטמבר 1942, לאחר שביקר מגויסים מארץ ישראל, דיווח משה שרתוק למא"נ והצהיר כי 'אסור בהחלט לעודד אמהות להתגייסות, ומוכרח להיות

47 דבר הפועלת, ב, 2-1 (30.1.1942), עמ' 14.

48 ישיבת הנהלת מחלקת הגיוס, 14.4.1942, אצ"מ, S25/5063.

49 דבר הפועלת, ב, 3-4 (23.4.1942), עמ' 1.

50 בת שבע שטרן, 'חינוך נשים בתנועת הפועלות הישראלית: בין מסורת לקידמה', היסטוריה, 3 (תשנ"ט), עמ' 393.

51 'זוהו הצו ליישוב', צו מטעם הסוכנות היהודית לארץ-ישראל והוועד הלאומי לכנסת ישראל. פורסם ב' 21 ביוני 1942, דבר הפועלת, ב, 6 (7.7.1942), עמ' 78. סוניה אידלברג, הגייסת הראשית לאט"ס, התריעה כי אי-אפשר לנהל תעמולה לעידוד אימהות, שכן לגייסות אין פתרון הולם לילדים. פרטיכל מיישיבת גייסות משנה, 20.8.1942, אצ"מ, S25/5099, עמ' 1. ייתכן שהקריאה לשחרור אימהות אלו נבעה מתלונות של בעלים בלשכות הגיוס על שמגייסים את נשותיהם ללא הסכמתם.

ברור להן שאין להן כל סיכויים לגדל את ילדיהן על חשבון אחרים.⁵² בישיבת מועצת ההסתדרות בספטמבר 1942, כחמישה חודשים לאחר דבריה בישיבת מחלקת הגיוס, אמרה בבה אידלסון: 'עוד לא עודדנו הליכת אם לצבא – מותר לאם להשאיר בבית ולמלא תפקידים אחרים'. ייתכן שאידלסון התבטאה כך בפורום זה בגלל הלחץ הציבורי בנוגע לגיוס אימהות, ואולם כחודש מאוחר יותר היא עדיין סברה שניתן לגייס אימהות (לפחות מההתיישבות העובדת ועל פי מכסה שתיקבע).⁵³ מניה שוחט, שנעדרה מהארץ לתקופות ממושכות בהשאירה את ילדיה בידי אחרים, אם בקיבוץ או עם בעלה ישראל, חשבה ש'אשה-אם אינה צריכה להתגייס', אבל הסבירה שאימהות שכבר התגייסו 'עשו זאת מתוך רגש אחריות, מפני שאחרות לא התגייסו [...] אותו הצו הפנימי שקרא לה אז פועל גם עכשיו'.⁵⁴ כלומר, אימהות התנדבו באופן ספונטני לשרת על פי 'צו השעה', בלי שיקראו להן. מועצת ההסתדרות אישרה את נוסח צו הגיוס ולפיו 'נשים בגיל 20-30 מחויבות להתגייס אם לצבא או למשמר המולדת, פרט לאימהות' (ההדגשה שלי). ניתן לסכם ולומר שבסך הכול הן הצבא והן הארגונים ביישוב לא עודדו באופן רשמי את גיוס האימהות, ובמילים אחרות, נראה כי הייתה זו יזמה אישית של כל אחת ואחת מהמתגייסות.

מניעים ודילמות של האימהות המתגייסות

מה הגיע אימהות שהתנדבו לשרת בצבא לעזוב בית ומשפחה, בעל וילדים, ולצאת לסביבה זרה ולעתים רחוקה? במה הן התחבטו? בניסיון להשיב על שאלות אלו אבקש להבחין בין שתי קבוצות של אימהות: האחת – אימהות לילדים בוגרים, בגיל גיוס או יותר, והאחרת – אימהות לילדים בגיל העשרה או לילדים קטנים.

'המותר לי לעזוב את ילדותי החיילות הצעירות לנפשן?' – אימהות לילדים בוגרים
היו אימהות שהתגייסו עם בניהן או עם בנותיהן ושירתו במקביל להם ביחידות שונות בצבא. אמנם אי-אפשר לכמת במדויק את מספרן, אבל על פי נתוני הגיל (נשים בשנות הארבעים והחמישים לחייהן), ניתן להעריך כי בסך הכול היו בקבוצה זו כ-32 אימהות.

52 משה שרתוק, פרטי-כל ישיבת מזכירות מא"נ, 15.9.42, אצ"מ, F49/2105.

53 בבה אידלסון, ישיבת מועצת ההסתדרות, 7.9.1942, עמ' 128, 131; בבה אידלסון, פרטי-כל ישיבת מזכירות מא"נ, 13.10.1942, אצ"מ, שם.

54 מניה שוחט, ישיבת מועצת ההסתדרות, שם. שוחט נעדרה מביתה כדי לממש אידאולוגיה, להגשים מאוויים אישיים, שליחות לאומית ועוד. הפן האימהי באישיותה בא לידי ביטוי דווקא ביחסה לחברי הקולקטיב בסג'רה. כלפיהם היא הרגישה אחריות, אכפתיות ומסירות כאם לילדיה. מוטי גולני, 'מניה: עלייתה הקצרה ונפילתה הארוכה', ישראל, 3 (2003), עמ' 9-11. עוד על תפיסת האימהות של מניה שוחט ראו סמדר סיני, 'היבטים מגדריים בארגון השומר ובכפר-גלעד', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ט.

דוגמאות אחדות: רוזה מאירצ'ק ובתה חנה (מרון); אלזה יוסף ובתה שושנה (האם הייתה סמלת בפלוגת הנהגות 513 במחנה מינה שליד הפירמידות בגיזה, ובתה שירתה כנהגת בפלוגה); זהבה צימבל ובתה רות; חנה פריזר ובתה אהובה; יונה רייזר ובתה רות; תותי לוי (בעלת פנסיון בנהריה) ובתה רות; דבורה לוינזון ובתה שקמונה;⁵⁵ וצפריה יפה-שוהם, ששירתה במקביל להוריה. במקרים אחדים הקדימה הבת את האם בגיוס, ובמקרים אחרים הייתה זו האם שהתגייסה קודם, ומשהגיעה הבת לגיל הגיוס – התגייסה גם היא. אימהות מקבוצה זו אמנם נעדרו מן הבית לתקופות ממושכות, אבל ילדיהן כבר היו בוגרים, עמדו ברשות עצמם ולא נזקקו לטיפול או להשגחה יום-יומיים.⁵⁶ בכלל המגויסות היו גם נשים נשואות ואימהות לילדים מבוגרים שלא התגייסו לצבא, אלא נשארו בארץ, מי בבית ומי במסגרת כלשהי. כך למשל שרה מהרם, עולה מקנדה שהתגוררה בראשון לציון, השאירה בת נשואה שזה עתה ילדה תינוק והתגייסה לשרת כנהגת בפלוגה 513.⁵⁷ צפורה כסה מקבוצת שילר הייתה מהראשונות להתגייס, והייתה אם לבן מבוגר.⁵⁸ ליפשה ז'מסון-סגל הייתה אשת הקשר שסייעה למגויסי הלח"י והאצ"ל במצרים. אחותה הייתה בת 45 ואם לבת בת 19 כשהתגייסה לאט"ס, ושירתה כנהגת במצרים.⁵⁹

חנה מרון התגייסה יחד עם אמה ושירתה אתה בטירונות בסרפנד. היא מודה כי נוסף על השכנוע הפנימי שלה כי עליה לעשות מעשה כדי לסייע לעם היהודי במלחמתו, התגייסותה לצבא הייתה מעין מרד נגד האם. זו, בתגובה, נרשמה והתחילה גם היא. מרון סבורה כי המניע להתגייסותה של האם היה יחסיה הרעועים עם בעלה. היא עצמה מתייחסת לשירותה של האם כאל 'אסון לא קטן'.⁶⁰ במהלך הטירונות לא הסכימה האם לבצע תורנויות שונות, ומרון מצאה את עצמה נאלצת לבצע את המטלות במקומה. בסופו של דבר הבינה האם כי היא לא נועדה לחיי הצבא והשתחררה עוד לפני תום

55 עדות דבורה לוינזון, 6.12.1971, ארכיון לתולדות ההגנה (להלן: את"ה), 97.31.

56 מגויסות מבוגרות ואימהות לחיילות השתתפו בפעולות ההסברה והעידוד לגיוס במטרה להפיג את חששם של השומעים באשר לרמת 'המוסר' בצבא. כך למשל אמרה אחת המגויסות: 'אילו חששתי למוסריות, כי עתה לא שלחתי לצבא את בתי יחידתי'. 'פעולות התעשייה להתנדבות לשירותי העזר – אסיפות המוניות בבתי-החרושת בתל אביב וסביבתה', 29.4.1942, אצ"מ, S37/670.

57 ריאיון עם ציפורה שחר, 7.1.2006. שחר מספרת כי מהרם נהגה ללגלג על בתה שהעדיפה לנהל חיי משפחה ובית במקום להתגייס ולתרום את חלקה למאמץ המלחמתי, מה שהיא עצמה יישמה. אחת המגויסות ששירתה בבירות אמרה לבכה אידלסון 'אני התגייסתי, הבת שלי – תשאר בעבודה. ואני, אם, יותר מבוגרת, הלכתי'. דיווח בבה אידלסון לפני מזכירות מא"נ, 30.5.1943, את"ע, IV-23-6, תיק מועצת הפועלות, עמ' 11.

58 צפורה כסה, בתוך: יוסף מרגלית (עורך), הנני שלחני, תל אביב תשמ"ה, עמ' 148.

59 עדותו של רפאל סדובסקי, יהודי מצרי שהסגיר את אנשי הלח"י שהיו מעורבים בפרשת הרצח של הלורד מוין בקהיר, 6.11.1944. פרוטוקול של וידויו של סדובסקי חלק 2, 4.4.1945, את"ה, 112/1029, עמ' 6.

60 ריאיון עם חנה מרון, 28.2.2006.

הטירונות. לעומתה, צפרירה יפה-שוהם, ששירתה במקביל לאמה ולאביה, זוכרת את האידאליזם ואת הנחישות של האם להתגייס ולתרום את חלקה למאמץ הלאומי. היא יודעת לספר כי האם לא התלבטה זמן רב עד שהחליטה להתגייס, ובכך שימשה גם דוגמה לבתה שהתגייסה בעקבותיה.⁶¹

אימהות מבוגרות, כמו מגויסות מבוגרות אחרות וכמו מועצת הפועלות שתמכה בגיוס, ראו את תפקידן כמתוות דרך מוסרית למגויסות הצעירות. צעירה ויינר (לרמן)⁶² הסבירה ביומנה מדוע בחרה לשרת במצרים, בזמן שיכולה הייתה להשתמש בזכותה כבעלת משפחה להישאר בארץ.⁶³ לדבריה, כאשר ראתה 'את החיילות הצעירות הנשלחות לנכר, ללא מטען של נסיון חיים, רבות מהן ללא שורשים במולדת', שאלה את עצמה: 'המותר לי לעזוב את ילדותי החיילות הצעירות לנפשן, להתחמק מלחיות איתן את חייהן במדבריות ובכל מיני מקומות נכר? האם זה נכון? האם זה מוסרי, חברי, לאומי?'.⁶⁴

אבל נוסף על האידאליזם או הרצון לצאת מהבית, נראה שלצאתן של נשים בשנות הארבעים והחמישים לחייהן, כשהן עדיין בשיא כוחן הגופני והמנטלי, למרחב הציבורי (במקרה זה שירות בצבא) ניתן למצוא גם הסבר נוסף. פסיכואנליטיקאיות כגון הורני ואחרות הצביעו על חששן של נשים בגיל זה מאבדן האטרקטיביות שלהן ועל האופן שעניין זה משליך על יחסיהן עם בנותיהן, ובכלל זה הקנאה שאם עלולה לחוש כלפי בתה הצעירה. ומכיוון שהחברה 'מאפשרת' לאישה זמן פריחה מוגבל, נמנע מהאישה להעריך בעצמה איכויות שאינן ארוטיות כגון בגרות, יציבות, חכמה, עצמאות וכושר שיפוט עצמאי.⁶⁵ על פי הסבר זה, אימהות לבנים או לבנות בגיל הגיוס ביקשו לעשות את הצעד שעשו ילדיהן, ובכך להוכיח לעצמן ולסביבתן כי עוד כוחן במותניהן ויש להן עוד מה לתרום לחברה וגם לעצמן.

'את הקטנה אפשר לסדר במוסד' – אימהות לילדים קטנים

עם הקבוצה השנייה של האימהות נמנות כשבעים נשים שהיו להן ילדים קטנים או בגיל העשרה כאשר התגייסו לצבא. דוגמאות אחדות: סוניה הלפרין מכפר ויתקין, אם לבן (זיקה) בן 12; זהבה צימבל מתל עדשים, שנוסף על הבת שהתגייסה לצבא, הייתה אם לשלושה ילדים בראשית שנות העשרה לחייהם; ציונה תג'ר (הציירת) מתל אביב, שהתגייסה לצבא

61 ריאיון עם צפרירה יפה-שוהם, 11.3.2006.

62 במקרה שלה אי-אפשר לדעת אם הייתה אם לילדים בגיל גיוס או לצעירים יותר, אבל ניתן לשער כי האפשרות השנייה קרובה יותר למציאות, עקב הפריבילגיה שהייתה שמורה כנראה לאימהות כאלו לשרת קרוב יותר לביתן.

63 בישיבת מועצת הגייסות מיום 16.4.1942 החליטו הרכזות לדרוש מהצבא, בין היתר, להשאיר אימהות מגויסות בארץ. פרטי-כל משיבת הגייסות, 16.4.1942, אצ"מ, S25/5099.

64 יהודה סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה, ג, תל אביב 1973, עמ' 765.

65 פלג-הקר, מאי-מהות לאימהות (לעיל הערה 28), עמ' 148.

והשאירה בן (חבר הכנסת לשעבר אברהם כץ-עוז) בן שמונה בקיבוץ עינת; היה מרקובסקי (מור) מכפר יהושע שהתגייסה כשהיא אם לשלוש בנות: הבכורה בת 15, האמצעית כמעט בת 12 והצעירה כבת שש; רבקה גובר (ראו להלן) ואחרות. אחת האימהות, חיה שטיין-בוטוביץקי, התגייסה לצבא ושירתה כנהגת בפלוגה 511 בתל אל-כביר במצרים. היא השאירה אחריה ילד בן 14, שבתקופת שירותה היה במוסד החינוכי בן שמן.⁶⁶

נראה שלפחות אחדות מהאימהות לילדים קטנים התגייסו לצבא בידעה שישירותו בארץ וקרב יחסית לילדיהן, ולמרות זאת בתום הטירונות הוצבו במצרים. נשים אלה פנו למחלקה המדינית של הסוכנות בטענה שבעת גיוסן הבטיחו להן בלשכות הגיוס של הסוכנות לשרת בארץ, כדי שתהיינה קרובות לילדיהן. המחלקה המדינית הודיעה ל'מרכז להתגייסות היישוב'⁶⁷ שיש בכוונתה לפנות לרשויות הצבא כדי לקבוע נוהג ולפיו אימהות לא תישלחנה לשרת בחוץ לארץ כל זמן שקיימת אפשרות לשבצן בארץ.⁶⁸ המרכז להתגייסות התבקש להוציא מיד הוראות לכל לשכות הגיוס ולגייסות הראשית להימנע מהבטחות כאלה, וכן הורה שלא רק שאין להבטיח לאימהות שתישארנה קרובות לילדיהן, אלא שיש להזהירן שהן עלולות להישלח אל מחוץ לגבולות הארץ.⁶⁹ אימהות מקבוצה זו מצאו מגוון של פתרונות לילדיהן. כמו אימהות שיצאו כשליחות למחנות העקורים באירופה לאחר המלחמה, אחדות מהאימהות המגויסות שלחו את ילדיהן לקיבוצים, שבהם כבר היה נהוג הדגם המהפכני של טיפול משותף בילדים.⁷⁰

66 היא נהרגה בתאונת דרכים עם עוד שתי מגויסות כשחזרה עם חיילות מפלוגתה ממסיבת פורים. צפורה כסה, בתוך: מרגלית, הנני שלחני (לעיל הערה 58), עמ' 148. היו גם אימהות שהרו מחוץ לנישואים, ילדו, מסרו את ילדיהן לאימוץ ואז התגייסו לצבא. כזה היה המקרה של ת"ק (השם המלא שמור אצל), שהרתה לפסל יצחק דנציגר. לאחר שמסרה את התינוקת שלה לאימוץ, התגייסה לאט"ס ושירתה כנהגת בפלוגה 511. חלומה היה להינשא לחייל אנגלי או אמריקני ולנסוע עמו לארצו. ריאיון עם סוניה פרס, 9.1.2006.

67 בחודש יוני 1942 חל שינוי ארגוני בפעולת הגיוס בסוכנות והוקם 'המרכז להתגייסות היישוב' שפעל כזרוע הביצועית של הסוכנות ליישום פעולות הגיוס. מנגנון זה נועד לארגן את פעולות הגיוס ביישוב לצבא הבריטי, לנוטרות, להגנה האזרחית ולמשק. ד"ר ברנרד ג'וזף (לעתיד דב יוסף) נתמנה ליושב ראש המרכז.

68 מכתב מהמחלקה המדינית אל המרכז להתגייסות, 16.8.1942, אצ"מ, S25/5099. אחת האימהות, ששירתה כמבשלת באחד מבתי החולים הצבאיים במצרים, כתבה שאת רוב האימהות שלחו לבסיסים בחוץ לארץ, ואילו את הרווקות השאירו בארץ. היו מקרים, לדבריה, שאימהות ביקשו להישאר בארץ ולאחר שהראו לקצינות השיבוץ את תמונות ילדיהן, הן אכן הצליחו לקבל את השיבוץ המיוחל. היא עצמה החליטה שלא לבקש זכויות יתר כאימא, שהרי גם הן מנותקות ממשפחותיהן והיא הרגישה לא נוח לבקש מהן להישאר קרוב לילדיה. צ"ש, 'עבודתי בצבא', דבר הפועלת, ג, 9 (27.9.1943), עמ' 133.

69 שירותן של אימהות, כמו של מאות מגויסות אחרות, בבסיסים בארץ ישראל, היה חלק מן המאמץ המלחמתי הבריטי ולא פגע בתועלת שהביאו או במוטיבציה שלהן להתגייס ולתרום.

70 גם אימהות עירוניות שיצאו לשליחות במחנות העקורים לאחר המלחמה לעתים שלחו את ילדיהן לקיבוצים. תפיסת 'האימהות הלאומית' ותפיסת הילדים כנכס הכללי יושמו בחברה הקיבוצית שבה הילדים היו חלק מ'הרעיון הקיבוצי', כלומר חיוניים להמשכיותו של הקיבוץ. ההסדרים המוסדיים

הקיבוצים הביעו נכונות מסוימת לקלוט את הילדים כחלק מההתגייסות לטובת המאמץ המלחמתי.⁷¹ הצורך למצוא פתרון לילדי אימהות עובדות היה קיים בייחוד בערים, שבהן הוקמו מעונות ובתי תינוקות למען האימהות העובדות.⁷² בכפר יחזקאל ובבני ברק נפתחו שני מוסדות חינוך בשביל ילדי המגויסים (הן גברים והן נשים), כדי להקל על המשפחות לשאת בנטל הטיפול בילדים.⁷³ מקצת הילדים נשארו בבית עם הבעל ואחרים נשלחו לקרובי משפחה. אחד הפתרונות שמצאה אם שהתגייסה היה: 'שכנתה [...]' תשים לב לבת הצעירה, ושנים האחרים 'הם כבר גדולים' ויעזרו לבת.⁷⁴ גם לשכות הגיוס של הסוכנות ניסו לסייע בפתרון לילדים.⁷⁵

בידיעה שנשאה את הכותרת 'עם גיוס הנשים' ביטא העיתון דבר את לבטיה של ק"נ, אם שהתגייסה, כיצד להעמיד את עולמה הפרטי אל מול החובה הלאומית:

אל קול 'המבדיל' נתלוותה תמיד בת-קול נוגה של דאגות החול [...]. את הקטנה אפשר לסדר במוסד והגדול ממנה אפשר שיהיה אצל סבתא. ודאי הסידור ידרוש

בקיבוץ – החינוך המשותף ובית הילדים שבו גודלו וחונכו הילדים – הקלו מבחינה מעשית על יציאתן לשליחות ממושכת. ראו לילך רוזנברג-פרידמן, 'זהויות בקונפליקט בין שואה לתקומה: שליחות היישוב בריכוזי שארית הפליטה באירופה', ישראל, 11 (2007), עמ' 117-120. נראה כי נכונותן של אימהות להשאיר או למסור את ילדיהן להשגחה ולטיפול של אנשים זרים היא המשך או תולדה טבעית של תהליך מתמשך של דה-לגיטימציה של המשפחה כמסגרת שיכולה לספק את צרכיו הפיזיים, המנטליים והחינוכיים של הילד. דומה שהקונפליקט בין המשפחה ובין האידיאל הציוני הביא לידי רצון להעביר כמה שיותר תחומי אחריות מהמשפחה לידיהם של המוסדות המחנכים, תנועות הנוער, ההכשרות וחברות הנוער, ראו תמי רזי, 'בניין שולי האומה: נוער עזוב בתל אביב בשנות השלושים והארבעים', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ו, עמ' 219-220.

71 הקיבוץ המאוחד הודיע על נכונותו לקלוט 10% מילדי המגויסים, שכן פעיליו הכירו בבעיה של האנשים שהתגייסו והשאירו את משפחותיהם בעיר ללא מקור קיום. דברי א' שחטר בפני ועידת המגויסים בנען, 25.5.1942, ארכיון הקיבוץ המאוחד, חט' 2, מכל 2, תיק 15 ב, עמ' 3.

72 בת-שבע מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית 1920-1939, ירושלים 2006, עמ' 354-355. על הטיפול המשותף ראו סילביה פוגל-ביז'אוי, 'אמהות ומהפכה: המקרה של נשים בקיבוץ (1910-1948)', בתוך: אביגיל פז-ישעיהו ויוסף גורני (עורכים), הישג היסטורי בתמורותיו: ההתיישבות הקיבוצית והמושבות 1910-1990, שדה בוקר 2006. על ראשיתו של דגם זה ראו סיני, מרים ברץ (לעיל הערה 38).

73 'המוסד בכפר יחזקאל הוקם כדי לפתור את בעייתם של חלק מילדי המגויסים, אשר תנאי המשפחה אינם מאפשרים להם להישאר בבתם'. במעון שהו ילדים מארבע קטגוריות: שני ההורים מגויסים; האב נפל בשבי או נפל בחזית; האב בצבא והאם חולה; האב בצבא והאם עובדת אבל אינה מסוגלת להחזיק את הילד בבית. 'מעון לילדים בכפר יחזקאל', החייל העברי, ב, 29.1.1943, אצ"מ, PR 2540, עמ' 21.

74 דבר הפועלת, ב, 2-1 (30.1.1942), עמ' 14.

75 ראו למשל מכתב מלשכת ההתגייסות להנהלת כפר הנוער בן שמן בבקשה לקלוט את בנה של המגויסת ח"ל (השם המלא שמור אצלי), שכן 'רק בכך תלוי הדבר שהח' [החברה] הנ"ל לא תוצא לחלוטין מהצבא, כי היה זה אסון עבורה היות והיא כבר חסלה את מעונה והתפטרה מעבודתה', 11.8.1942, אצ"מ, S37/58.

הוצאות אבל הלא ודאי יעזרו. כן, כמעט ששכחתי איך הוא [כנראה הבעל] יסתדר? אבל הרי אני אדם העומד, כלומר הצריך לעמוד ברשות עצמו, והרי לא יתואר, שבשעה זו אעשה את כל החשבונות. הרי דרשנו ותבענו וכלום סבור אתה, שזה בא מאליו?⁷⁶

בכתובים שהשאירו אחריהן נשים – בעיקר נאומים לפני פורומים, מכתבים או מאמרים שהתפרסמו בדבר הפועלת, אם במהלך התקופה עצמה או ממרחק של שנים – באים לידי ביטוי הלבטים והדילמה המצפונית של האם בעניין עזיבתם של הילדים לצד רצונה לתרום למאמץ המלחמתי. כמו שכבר צוין, הגיוס לצבא היה מעשה התנדבותי ופרי החלטתן של הנשים עצמן. בזיכרונותיה, שנכתבו בשנת 1955, הודתה חיה מור: 'לא היה קל להנתק מהיקר מכל ולצאת לתפקיד. אך הרצון היה כה חזק ועז עד שלא יכולתי לעמוד נגדו [...] איך אפשר היה לעמוד מנגד? ומאידך גיסא, איך עוזבים ילדים ובית? ההתלבטויות לא ארכו. יש ללכת ויהי מה!'⁷⁷

שושנה פ', חברת קיבוץ, פנתה מעל דפי דבר הפועלת לחברת קיבוץ אחרת, אם לחייל שאף היא התגייסה לצבא, ושיתפה אותה (ואת קוראות העיתון) בלבטיה:

העניין אינו כה פשוט. יש לי בת קטנה, בת שש. וכאן מתחילה היאבקות גדולה בין החובה כאיש וכיהודי ובין הרגש של האם. המותר לי לעזוב ילדה בגיל רך? ובפרט כשהאב אינו בבית? הוא, כידוע לך, עובד שנים רבות מחוץ למקום [...]. יחד דנו בשאלה הזאת והחלטנו שעלי להתגייס [...] כשהוכרז ברדיו על הגיוס פניתי מיד במכתב למזכירות הקיבוץ [...] בינתיים גונבו שמועות שהקיבוץ מתנגד⁷⁸ [...] בשבילי היתה זו מהלומה קשה. האומנם אני, שהתחנכתי כל שנות חיי בארץ לאידיאלים של הקיבוץ, אצטרך עתה למרוד ולא להיכנע? [...] כמובן שלא שוכנעתי מדברי החברים במועצת יגור ולמחרת המועצה נסעתי לחיפה והתגייסתי.⁷⁹

חיה מור מכפר יהושע התגייסה לצבא ביולי 1942 ולה כאמור שלוש בנות צעירות. כאשר ביקשה להתגייס לצבא, הופיעה לפני מזכירות הכפר ודיברה על זכותה של האישה וחובתה למלא תפקידים בעת הזאת. היא מנתה 'חברות שבנותיהן כבר גמרו את בית-הספר וחברות שבעוד שבועות מספר תגמורנה בנותיהן את בית-הספר' וציינה ש'בהשגחה קטנה בהנהלת הבית תוכלנה למלא את מקום החברה. אלא מה? קודם כל צריכה להיות נכונות מצד החבר [הבעל], מצד יתר בני המשפחה ומצד כל הכפר'.⁸⁰

76 דבר, 1.1.1942, עמ' 2.

77 כעת חיה: ספר זיכרון לחיה מור, כפר יהושע 1972, עמ' 55.

78 בחודשים הראשונים לגיוס הנשים התנגדו התנועות הקיבוציות לגיוס.

79 דבר הפועלת, ב, 5 (4.6.1942), עמ' 70-71.

80 מור, כעת חיה (לעיל הערה 77), עמ' 47.

מור גייסה לעזרתה כמה נימוקים. אחד מהם היה רצון להגשמה עצמית:

עכשיו, בייחוד, יש לאישה הזדמנות להבליט גם בשטח הגיוס את עצמיותה [...] הבחור תמיד, ולרוב, ממלא תפקיד ואילו האישה עומדת לרוב מן הצד, גם באשמתה- היא וגם בגלל המסורת המלווה אותנו תמיד [...] ועליה להימצא בד' אמות של ביתה. עכשיו יש לאישה הזדמנות יוצאת מן הכלל למלא תפקיד כה חשוב.

היא התייחסה גם למשך השירות בצבא לעומת פרק הזמן הנדרש להקמת המשק: 'הרי שנה או שנתיים מה הן לגבי תקופה כה ארוכה שכבר עבדנו ביצירת כפר גדול, בגידול ילדים וכו'.'⁸¹ כמו נשים רבות במושבים, יש לזכור שכל עול המשק היה מוטל על כתפיה של מור, ואילו בעלה היה עסוק בתפקידיו מטעם ההגנה.⁸² מור הביעה גם רצון לפעולה במרחב הציבורי:

אני רוצה לדבר על הרגשת הקיפוח שאני מרגישה [ההדגשה שלי] ביחס לעצמי. אני, בתור חברה לחבר שעובד הרבה שנים בתפקיד ציבורי, תפקיד אחראי וחשוב מאד, לא תמיד השלמתי עם מצבי. הילדות היו קטנות, תנאי הדירה לא נוחים [...] אבל תמיד הבינתי [...] וזה עודד אותי להתגבר על הרבה קשיים שגם עכשיו, ובעיקר עכשיו, אני עוד לא פטורה מהם.

מור ביקשה 'לגייס' לעזרתה גם את התנאים שעמדו כעת לרשות המשפחות בכפר כנימוק לאישור בקשתה:

הרשו לי להיות גלוית-לב ולהגיד: עקב התנאים, שנעשו הרבה יותר נוחים משהיו בהרבה מובנים, [וכעת] כשהבנות כבר גדלו, אני לוקחת לעצמי זכות מלאה – ואני מרגישה שהיא מגיעה לי בצדק – לדרוש מבני משפחתי ומחברי בפרט, שיאפשרו גם לי למלא תפקיד ציבורי בעל ערך [...] אינני רוצה לקרוא לזה 'פציונים', אבל קצת שווות-זכויות אני רוצה להיות.⁸³

מדבריה של מור עולה כי לתחושתה עד כה היא תרמה וויתרה למען תפקידיו הציבוריים של בעלה, ועתה נקרתה גם לה ההזדמנות להוכיח את עצמה, מה גם שידעה שמשפחתה

81 מור מתעלמת מהעובדה שנשים התגייסו לתקופה בלתי מוגבלת (לכל תקופה שיידרשו) ובשלב זה לא ידעו כמה זמן יארוך שירותן.

82 אף שהיו מי שניסו להציג את עבודת הנשים במושב העובדים כפתרון 'אידאלי' באמרם ש'במושב מצאה האישה את תיקונה'. שמואל דין, 'האשה במושב', בתוך: שמואל דין, מושבי עובדים בארץ ישראל, ירושלים תש"ה, עמ' 117. דין, ממייסדי דגניה ונהלל, הוסיף ש'האשה מסדרת לבדה את חייה. עבודתה אינה למעלה מכפי כוחה. כל עיקרה: בישול, עבודה בגינה או ברפת וטיפול בתינוק, ניקוי הבית, תפירה וכדומה. חפשייה היא בסידור עבודתה המגוונת והעמידה ברשות עצמה פיתוח בה כוחות פנימיים'.

83 מור, שם, עמ' 48.

תזכה לתמיכה ולסיוע מהמושב.⁸⁴ היא הייתה מודעת למחיר שתשלם המשפחה, אבל סברה כי זהו מחיר סביר למטרה זו. מהדברים שצוינו עד כה עולה שהנשים שהתגייסו דיברו על בעל שצריך להטות שכם, חברה שצריכה לתמוך ולעודד, תנאי טיפול נוחים יותר בילדים וכמובן – הכורח ליישם את המטרה שעליה לחמו כנשים ציוניות – הגנת הארץ.

כאשר נדרשים לחלקו של הבעל בטיפול בילדים ביישוב, יש לזכור כי הן בערים והן בהתיישבות העובדת נפל בדרך כלל כל עול הטיפול בילדים על כתפי הנשים. נראה כי חלוקת תפקידים זו מקורה היה בתפיסה בת הזמן שהאב אינו מפתח קשר רגשי עמוק עם ילדיו, לפחות בהתחלה, כמו שנוצר בין האם לילדיה,⁸⁵ וכן בתפיסה המסורתית, שתלתה באם את האחריות לגידולו ולחינוכו של הילד, ובהפנמתו של מסר זה בידי הנשים. שילה מציינת כי רוב הנשים שעלו לארץ ישראל בראשית המאה העשרים וחוללו מהפכה כה גדולה בחייהן הפרטיים ובחיי הארץ המתחדשת, לא השכילו לדרוש מהגברים שותפות באחריות לגידולו של דור ההמשך, שוויון באחריות ובמטלות וראיית החינוך של דור העתיד. הן לא השכילו לדרוש לעצב במשותף את האדם החדש שפיללו לו כתוצר מהפכה שחוללו.⁸⁶ נראה שלעומתן לפחות אחדות מהאימהות שהתגייסו לצבא כן השכילו לדרוש מבן זוגן לשאת בנטל הגידול והחינוך של ילדיהם.

ובכוח זה הלכתי – המקרה של רבקה גובר

רבקה גובר, הידועה בכינויה 'אם הבנים',⁸⁷ אחת הדמויות המרכזיות בכפר ביל"ו ודמות נערצת בהתיישבות העובדת, התגייסה לצבא כשהיא אם לשלושה ילדים – שני בנים בתחילת שנות העשרה לחייהם⁸⁸ ובת צעירה כבת שש. היא שירתה בצבא כמבשלת⁸⁹

84 בכינוס חברות מושבים בתל חנן בשנת 1942 הוחלט על חובת העזרה למשפחות החיילים ועזרה לחברות שהתנדבו לשרת באט"ס. יוסף מרגלית (עורך), **בית במושב: חברות מספרות**, תל אביב 1962, עמ' 390.

85 אריך פרום, **אמנות האהבה**, תל אביב 1956, עמ' 138-140.

86 מרגלית שילה, 'האשה העבריה החדשה – פנים רבות לה', השומרת כמקרה מבחן, **בקורת ופרשנות**, 34 (תש"ס), עמ' 7. עוד על מבנה המשפחה בתקופת היישוב ועל תפקידי המשפחה וחלוקת העבודה במשפחה ראו למשל ד' ברנשטיין, 'בין האשה-האדם ובין אשת-הבית', בתוך: א' רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל אביב 1993, עמ' 89-95.

87 שני בניה, אפרים וצבי, נהרגו במלחמת השחרור.

88 בנה הבכור אפרים היה הילד הרביעי שנולד לגובר והיחיד שנשאר בחיים יותר משבועות אחדים. את התינוקת הראשונה ילדה בחורף 1921 ברוסיה כשהייתה בת 19. לאחר שבתה הפעוטה נפטרה בגיל שישה שבועות נדרה לעצמה גובר ש'יסורי לידה אינם קשים כלל ושמעתה אلد תמיד בשמחה'. ברשימותיה ציינה גובר ש'לידתו של אפרים החלה בשמונה בבוקר ונגמרה בעשר בלילה. במשך כל הזמן הזה לא הוצאתי אף אנחה מפני, כי כך נדרתי'. רבקה גובר, 'יסורי לידה', בתוך: מרגלית, **בית במושב** (לעיל הערה 84), עמ' 134-135.

89 לדבריה, החיילות הצעירות לא הסכימו לשרת במטבח, ולכן הנשים המבוגרות יותר לקחו עליהן את המשימה.

במחנה בסרפנד (צריפין של היום). אף שהמחנה היה בארץ, היא הגיעה לביתה רק בסופי שבוע, ואחת לשלושה חודשים קיבלה חופשה של שבוע, כך שלא הייתה בקשר יום-יומי עם משפחתה.

אימהות אחדות, כמו שכבר צוין, מנו גם סיבות אישיות, לצד הרצון לתרום למאמץ המלחמתי, שהניעו אותן להתגייס לצבא. ואולם דומה כי רבקה גובר הייתה הראשונה שהכניסה לשיח של התגייסות הנשים את המושג 'הקרבה', שעד אז אפיין גברים בלבד. גובר הרבתה להתבטא, גם בנושא שירותה הצבאי, בספרים שפרסמה ובמאמרים שכתבה בדבר הפועלת. באלה בולט המניע האידאולוגי לגיוס, ואם היו גם מניעים אישיים לצעדה זה, אלה אינם מוזכרים (אם כי ייתכן שגובר 'יפתה' את מניעיה בראייה לאחור). יתרה מזאת, גובר היא נציגה של מגזר אחד של מגויסות – נשים מההתיישבות העובדת בעלות ניסיון עשיר בעבודת האדמה ובהקמת משקים – ואילו רוב הנשים שהתגייסו, ובכלל זה האימהות, היו כאמור עירוניות ובאו מרקע שונה משלה. לפיכך גם בהיבט זה גובר אינה מייצגת את כלל האימהות המגויסות.

בספרה **רק שביל** תיארה גובר כיצד נידו אותה ואת משפחתה כאשר החליטה להתגייס לצבא בניגוד לעמדת התנועה: 'הייתי בעצמי כנדהמת מאותו הכוח, אשר דחף אותי לקראת הבלתי-נודע, להליכתי לצבא; כאשר האלם הכבד של סביבתי, שהיתה תמיד ידידותית עד אז, היה לביטוי רב-הבעה של הגינוי בו דנו אותי כאם; בימים הקשים האלה, כאשר בתוך נפשי כבר הייתי קרובה להתמוטטות...'⁹⁰ על יחסה של החברה לאימהות שהתגייסו כתבה: 'רבים היו תמהים, אפילו מאוכזבים, על אשר נשים נשואות דווקא, ש"עזבו" בית וילדים, בחרו להן עמדה כה פרוזאית ויצאו להילחם עם היטלר בכף מבשלים'.⁹¹

לדבריה, מי שהכריע את הכף בעד התגייסותה היה שלמה, לביא מקיבוץ עין חרוד⁹² שבא לבקרה ואמר לה:

סיפרו לי שיש לך שלושה ילדים ושהנכם בעלי משק חקלאי. ודאי שקשה עליך ההליכה. באתי להגיד לך, כי אין כיום בעולם אף יהודי אחד, שמותר לו לחשוב על עצמו כי אינו חייב להשתתף במלחמה זו. אבל לא לכולם ישנו הכוח לצאת. אם מרגישה את שיש בך את הכוח הזה – לכי ואל תביטי ימינה או שמאלה.⁹³

90 רבקה גובר, **רק שביל**, תל אביב 1970, עמ' 61. על אוירת הנידוי סיפרה גם בספרה **עם הבנים**. רק חברה אחת, ציינה שם, העזה לבוא אליה לביתה ולהגיד לה בגילוי לב כי היא רואה את התגייסותה כתופעה שלילית וכחוסר אחריות כלפי המשפחה. לאותה אישה הציעו לצאת בשליחות לאמריקה, ואולם היא לא יכלה להתגבר על הרגש האימהי שלה ולא הסכימה להשאיר את ילדיה בידיים זרות לתקופה ממושכת. גובר, **עם הבנים**, תל אביב תשי"ג, עמ' 33.

91 גובר, 'חילות מפויחות', **דבר הפועלת**, 4 (ניסן תשי"ב), עמ' 60-64.

92 שלמה לביא היה באותה עת בן ששים, כמובן הרבה מעל גיל הגיוס לגברים. הוא הצליח לזייף את גילו והתגייס מאוחר יותר, במהלך שנת 1942, לצבא.

93 גובר, **רק שביל** (לעיל הערה 90), עמ' 61.

לאחר דברים אלו כתבה: 'ובכוח זה הלכתי'.⁹⁴ במכתב ללביא, כשנתיים לפני שהחל גיוס הנשים, כתבה גובר: 'מי יאמין לי כי מוכנה אני להקריב את היקר לי ביותר, כי רוצה [ההדגשה במקור] אני לתת את היקר, שהרי במחיר זול לא נקנה את חירותנו'.⁹⁵ לדבריה, כאשר בישרה לבני משפחתה על התגייסותה אמרה להם ש'החשבון הגדול דוחה כרגע כל עניין פרטי'.

גובר הייתה שלמה מאוד עם עצמה ועם התגייסותה והודתה שהיא 'מאושרה שעמדתי במבחן'. היא לא ראתה את עזיבת המשפחה כהפקרה, כמו שהאשימו אותה רבים בתקופתה, אלא כשליחות: 'לא היה בדעתי להפקיר את משפחתי – אינני אדם שהולם אותו כלל המושג "הפקר"!'. קיוויתי להשאירה בסביבה אוהדת, היודעת מה גדול הקרבן שנתנו ילדי ושתדע גם להעריך אותו. היא עזבה מאחור 'בנים שטיפחתים בנאמנות ושהתחלתי לראות בהם סימני פריחה [...] כל זה אני עוזבת בלי רחמים – לשם מה? [...] ההוכחה הטובה ביותר הן השמחה והנכונות הממלאים את נפשי בהליכתי...'.⁹⁶

מודל כזה של הקרבת החיים הפרטיים, הכפפתם לנושא חברתי ולאומי וההתמסרות המוחלטת אליהם, מזכיר את דגם המהפכנות הרוסית שעליו התחנכו מנהיגות כגון מניה שוחט. ואכן, בין המרכיבים שתרמו לעיצוב השיח החלוצי, בולטת תרומתן של התנועות המהפכניות הרדיקליות ברוסיה של המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים. האידאולוגיה המהפכנית שספגו עולי העלייה השנייה הכפיפה את צורכי הפרט לצורכי הכלל, וכדבריהם 'המהפכן המקצועי [...] חייב להיות מסור לגמרי למפלגה ולמטרות הפועלים – חיי האישיים וחיי המפלגתיים חד הם'. בייחוד השפיעו דמויותיהן של נשים מהפכניות רוסיות שבלטו בפעילותן בתנועות אלו.⁹⁷ התמסרות זו הביאה לידי דחיקת צורכיהן כנשים ולהתעלמותן ממצוקותיהן של נשים במעמדות נמוכים יותר לטובת המאבק הכולל. אימהות ומהפכנות נתפסו כסותרות זו את זו, והאימהות הטבעית לצאצא הפרטי, פרי בטן, הומרה ב'אימהות למהפכה'. השתתפותן

94 שם.

95 גובר, עם הבנים (לעיל הערה 90), עמ' 32. בספר זה גובר מספרת שלאחר שהתגייס שלמה לביא, הוא נשא נאום נלהב בסרפנד בזכות החיילות וגם האימהות שהתגייסו לצבא, והיא מפנה לספרו של שורר החייל תשע אחת שבע שתיים לחיזוק דבריה. שורר בספרו אכן מזכיר כי ש"ל (שלמה לביא) נשא דברים, 'בדבריו הפשוטים והלבניים על החיילות בתוכנו', ואולם הוא אינו מזכיר שם את נושא האימהות. חיים שורר, החייל תשע אחת שבע שתיים, תל אביב תש"ו, עמ' 23.

96 גובר, שם, עמ' 35.

97 נשות ה'דקבריסטים' (שיצאו בעקבות בני זוגן לגלות לאחר שאלה הואשמו בניסיון מרידה כושל בשנת 1825) יצרו דגם של נשיות אלטרואיסטית, ולפיו הנשים ויתרו על חיי הפרט למען מטרה 'גדולה יותר'. בשנות השישים והשבעים של המאה התשע עשרה השתתפו מאות נשים רוסיות בפעילות מהפכנית ברוסיה ובאירופה. נשים אלה ויתרו על חיי משפחה, על חיים פרטיים ועל ביטחון פיזי. הן יצרו דגם אלטרואיסטי של מהפכנות, ובזכות זה הגיעו לעמדות מפתח על אף מספרן הזעום יחסית. תמר הס, 'כתבים אוטוביוגרפיים מאת נשים בנות העלייה השנייה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2003, עמ' 61-65.

בלטה גם בפעולות קיצוניות כמו הטרור. גם נשים יהודיות לא מעטות הצטרפו לתנועות המהפכניות.⁹⁸

החוקרת נורית גוברין סבורה שלגובר קרה מה שקרה לנשים פעילות אחרות. לדעתה, לא רק שפועלה של גובר לא הוערך כראוי בתחום זה (כמו פעילותה בקליטת העלייה בשנות החמישים), אלא שהיא הייתה מטרה להתקפות מרושעות וזדוניות. במקום להעלות את מעשיה על נס, נפלה גובר קרבן להתחשבות פוליטית. זוהי, לדעתה, דוגמה אחת מני רבות לכפיות הטובה שגילתה החברה הישראלית כלפי מי שהתנדבו למשימות הקשות ביותר.⁹⁹

'דור יצחק'! – תגובות במשפחה לגיוס האם

חוגים ביישוב, ובכלל זה מגויסות לא מעטות, לא ראו בעין יפה את התגייסותן של האימהות לצבא, ועל מעט מרגשות אלה ניתן ללמוד מהספר **בנות חיל: ספר אי.טי.אס.** בתארה את האווירה ששררה במחנה האימונים כתבה חבס: 'טיפוס מיוחד היתה החיילת האם לבנים' ו'רבות מבנות אי-טי-אס [כלומר, המגויסות עצמן] ראו משום הפרזה בהתגייסותן של אימהות – כי הרי עוד יש די תפקידים חשובים בתוך הארץ, בהגנה ובפלמ"ח, ואין זה הכרחי שדווקא אימהות תתגייסנה ותבכינה בלילות'. בה בעת היא מוסיפה: 'עם זאת, התייחסו הכל בכבוד ובדרך-ארץ למבחן בלתי רגיל זה, בייחוד למבחן של האימהות, שנקטו צעד מכריע זה בחייהן ללא קרע או משבר בחיי המשפחה [ההדגשה שלי]'. עצם נוכחותן של האימהות, ציינה חבס, שיותה 'יתר משקל לכל המחנה כולו. ובשעות קשות של משברים וגעגועים, הופנו העיניים בבלי דעת דווקא אל האימהות, כאל סמכות מוסרית, גם ללא כל דרגה צבאית'.¹⁰⁰

החברה מצפה מנשים שבעליהן מתגייסים לצבא לתמוך בהם מבחינה מורלית, להחזיק את הבית והמשפחה ולטפל בכל העניינים השוטפים. ומה באשר לגברים שנשיותיהן

98 נשים יהודיות השתתפו בכל התנועות המהפכניות ברוסיה. בשלהי המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים השתתפו נשים יהודיות רבות בתנועת הנשים הסוציאליסטית (לעומת מעטות שנמנו עם הדור הראשון של הנשים הרדיקליות). הן היו שניות במספרן לנשים הרוסיות ומילאו תפקידים חשובים בתנועה כמעט כמותן. Richard Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism 1860-1930*, New Jersey 1978, pp. 270-276

99 נורית גוברין, 'נושאות הכלים, נשים במערכות ישראל בראי הספרות העברית', **עתון 77**, 264 (2002), עמ' 23.

100 חבס, **בנות חיל** (לעיל הערה 10), עמ' 59. את התרשמותה של חבס באשר להשפעת הגיוס על המשפחות ראוי לייחס להשקפתה האידאולוגית, שכן היא לא נפגשה עם המשפחות ולא ראינה אותן לצורך כתיבת הספר. יש לזכור כי חבס ראתה עצמה 'מחויבת' להנחלת ערכי הציונות ולבניית האתוס הלאומי, ואת רוב הספרים שכתבה וערכה הקדישה לנושאים אלה. על חבס וכתביה ראו י' דר-קליין, 'אגדת הלאום המתהווה: הסיפורים לילדים ולנוער שכתבה ברכה חבס בשנים 1933-1940', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1997; על נשים ו'כתיבה מחויבת' לאידאולוגיה הציונית ראו י' ברלוביץ, **שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה**, תל אביב 2003.

מתגייסות לצבא? בדיון על משפחות המגויסים לצבא ארצות הברית למשל מציינת חוקרת המגדר סינתיה אנלו שרוב בני הזוג של המשרתים בצבא הם נשים ורק מיעוטם גברים (הנשואים לחיילות). מאותם גברים, בניגוד לנשים הנשואות לחיילים, לא מצפים לאותם גילויים של תמיכה רגשית ומוסרית בבנות הזוג כמו שמצפים מנשות החיילים; מהם גם לא מצפים שיתאימו ויסגלו עצמם לחיי הנדודים של בנות זוגם (כמו שמצפים מהנשים).¹⁰¹

אימהות שהתגייסו לצבא כבר אינן בין החיים כיום, אבל אחדות מהן השאירו אחריהן דברים שבכתב. מכתובים אלה מצטיירת כאמור תמונה של נשים חזקות, מתנסחות היטב, בעלות מוטיבציה ואידאלים חלוציים, שהחליטו לעשות מעשה ולתרום למאמץ המלחמתי גם במחיר של התרחקות מהבית ומהמשפחה. התמונה המצטיירת מזיכרונות ילדיהן או מנשים שהכירו את המתגייסות עצמן באשר למניעיהן האמתיות להתגייס לצבא נראית שונה במקצת.

ציפורה שחר (איתן) מספרת על אימהות מההתיישבות העובדת בעמק יזרעאל שבעליהן היו עסוקים בתפקידי ביטחון בהגנה או בשליחות תנועתם, והרבו להיעדר עקב כך ימים שלמים מהבית. כל עול המשק והמשפחה נפל על כתפי הנשים, והן עבדו מבוקר עד ערב עבודה פיזית קשה. משנפתחה לפני הנשים ההזדמנות להתגייס לצבא, העדיפו נשים אלה את הפתרון הזה והחליטו כי עתה הגיעה שעתן לעשות למען עצמן. הן כרכו אפוא את העשייה למען הציבור עם העשייה למימוש עצמיותן. אתה בפלוגת הנהגות במצרים שירתה חיילת, אם לילדים, שלדבריה 'פיזרה את ילדיה בקיבוצים בסביבה, והיתה בוכה כל היום מגעגועים אליהם'.¹⁰²

תקופת שירותה של חיה מור ארכה כשנתיים וחצי, רובה במחנה ג'ניפה שליד סואץ במצרים. משמעות הדבר הייתה שמור הגיעה לביתה אחת לשלושה חודשים למשך שבוע. את הקשר עם המשפחה שימרה בעיקר באמצעות מכתבים (כמו שעשו רוב המגויסים והמגויסות באותה תקופה). במכתב שנשלח למשפחתה כחודש לאחר הגיוס היא כתבה שהגישה בקשה לשרת בארץ כדי להיות קרובה יותר למשפחה: 'התראיתי היום עם קצינה שלנו וביקשתי שישלחו אותי ארצה'.¹⁰³ וכן 'אתמול ביקר אותנו משה שרתוק [...] הצגנו לפניו שאלות ואני העליתי בראש ובראשונה את השאלה הנוגעת לנו, האימהות. הוא הבטיח לטפל בזה'.¹⁰⁴

Cynthia Enloe, *Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives*, 101 London 1983, pp. 68-79

102 ריאיון עם ציפורה שחר, 7.1.2006; אילת נגב, 'פלוגת סוניה', מוסף 7 ימים של ידיעות אחרונות, 18.1.2007, עמ' 56. דבר הפועלת ביקש לספק לאימהות, בין שאר המגויסות, במה לרחשי לבן. המערכת ציינה ש'בין המתנדבות ישנן אמהות לילדים וגם לילדים קטנים. האם אפשר להשוות את הרגשת האם העוזבת את ילדיה עם הרגשת האב המתגייס? [...] גם כשהחברות יודעות שאחרת לא יכלו להתנהג, הרי געגועים תוקפים אותן בוודאי לא פעם', דבר הפועלת, ב, 7-8 (31.8.1942), עמ' 95.

103 מור, מכתב מג'ניפה, בתוך: מור, כעת חיה (לעיל הערה 77), מכתב מ-19.8.1942.

104 שם, מכתב מ-26.8.1942.

רינה פורת, בתה של חיה מור, מספרת שהאב עמנואל התנגד בחריפות לגיוסה של האם וכי היו מתחים רבים בין בני הזוג. האב היה עסוק בענייני ביטחון מחוץ לכפר, והמשק, שהיה מורכב מענפים אחדים, לא יכול היה להחזיק מעמד בלי אחד מבעליו. פורת מעידה על עצמה שכבר בעת גיוסה של האם תהתה על ששני ההורים עוזבים את המשק ועל המסר שיש בכך לילדים: 'האין פירוש הדבר שהם אינם רוצים במשק? ואם כך הוא "האין להסיק מסקנות נחרצות?"¹⁰⁵ ואולם, כתבה פורת, ההחלטה נפלה והאם החליטה להתגייס. בזמן שהאם נעדרה מהבית חלתה הבת הצעירה באנגינה קשה שהסתבכה. שנים אחדות לאחר תום שירותה הצבאי הידרדרו היחסים בין חיה מור ובין בעלה, והזוג התגרש.¹⁰⁶

זיקה, בנה היחיד של סוניה הלפרין מכפר ויתקין, היה כאמור בן 12 כשאמו התגייסה לצבא והוא נשאר לבד עם אביו במשק. אמו היתה פעילה מאוד בהגנה עוד לפני גיוסה, בעיקר כמבשלת. בתקופת המאורעות (1936-1939) נהגה ללכת מדי יום ביומו, במשמרת בוקר או ערב, כמה קילומטרים ברגל מכפר ויתקין אל צריף ההגנה, מתוך סיכון עצמה, כדי לבשל לחברים שיצאו לפעולות או שחזרו מהן. הלפרין שירתה כנהגת במצרים, והייתה מגיעה הביתה לחופשות כל שלושה חודשים. תקופת שירותה בצבא ארכה כשלוש שנים. זיקה מספר שנהג להתפאר באמו כשהייתה מגיעה לעתים כנהגת שיירות של משאיות ועוברת דרך הכפר. עם זאת הוא יודע לספר על מתחים ועל חיים חסרי אהבה בין הוריו. לצד גאוותו באמו, הוא זוכר כי בשנים ההם לימודיו בבית הספר הידרדרו מאוד, וכי הוא התהלך מלא כעסים ופרק אותם במעשי שובבות רבים בכפר.¹⁰⁷

ציונה תג'ר, ציירת מתל אביב, התגייסה לצבא בשנת 1942, חדורת אידאל של הצורך להשתתף במלחמתו של העם היהודי. תג'ר הייתה טיפוס עצמאי והייתה רגילה 'לשבור מוסכמות' מגיל צעיר. כבת למשפחה שמרנית ממוצא ספרדי הייתה תג'ר האישה הראשונה מארץ ישראל שלמדה אמנות בפרס בשנות העשרים של המאה העשרים. בצבא היא שירתה כשנה במחנה בחיפה. בנה היחיד, אברהם כץ-עוז, שכאמור היה אז כבן שמונה, שהה באותה תקופה בקיבוץ עינת, בחברת עוד כעשרים ילדים שפוננו מתל אביב לאחר שמטוסים איטלקיים הפציצו את העיר. כץ-עוז זוכר את ביקוריה של אמו בקיבוץ כשהיא לובשת מדים ועמוסה ממתקים מה'נאפי' (השק"ם הבריטי), ממתקים שלא נראו אז בקיבוץ. הוא זוכר את התקופה כנעימה מאוד, בעיקר בזכות האווירה החופשית בקיבוץ, הרחק מאימי המלחמה. עם זאת הוא יודע לספר על יחסים מתוחים בין ההורים ועל חוסר 'כימיה' ביניהם. בני הזוג נפרדו לאחר כמה שנים.¹⁰⁸

זהבה צימבל התגייסה כשהייתה בת 52 ושירתה במקביל לבתה רות. מכיוון שהייתה מעל הגיל המותר לגיוס (שהיה כזכור 45), שיקרה בלשכת הגיוס באשר לגילה כדי

105 שם, עמ' 46.

106 ריאיון טלפוני עם רינה פורת (מרקובסקי), 7.11.2006.

107 ריאיון עם זיקה הלפרין, 23.10.2006.

108 ריאיון עם אברהם כץ-עוז, 6.12.2006.

להתקבל לצבא. היא שירתה במחנה שנלר בירושלים ובבסיס בחיפה כמבשלת. נוסף על בתה החיילת, נשארו בבית בתל עדשים שלושה ילדים בראשית שנות העשרה לחייהם. בתקופת שירותה בירושלים הגיעה לביקורים בביתה רק בסופי שבוע ואחת לשלושה חודשים קיבלה חופשה של שבוע, כנהוג אז בצבא הבריטי. לאחר שעברה לשרת בבסיס בחיפה, הייתה מגיעה לביתה בכל ערב. מיכל בתה אמנם מספרת בגאווה על האם שהחליטה בנחישות להתגייס, ועד היום היא גאה באמה על הצעד שעשתה,¹⁰⁹ אבל מדברים שהיא עצמה כתבה לזכרה של האם באתר אינטרנט, עולה כי האם השתחררה מהצבא כעבור שנה בעקבות מחלות ילדיה.¹¹⁰ יתרה מזאת, נשים שהכירו את זהבה צימבל באותה תקופה ידעו לספר על מתחים בין בני הזוג, ועל שצימבל ביקשה להשתחרר מעול המשק, וכשנקרתה לפניה ההזדמנות – ניצלה אותה והתגייסה לצבא.¹¹¹

שני בניה של רבקה גובר נהרגו במלחמת השחרור וככל הידוע לא השאירו אחריהם התייחסות כתובה לשנתיים ששירתה האם בצבא.¹¹² לדבריה היא קיבלה תמיכה וחזוק מילדיה, והם מעולם לא התלוננו: 'אך אף אבן לא שמו על לבי ילדי היקרים, תמיד רק חיזקו את ידי ועודדו אותי'.¹¹³ בנימה של שכנוע עצמי עמוק הוסיפה כי שמעה את בנה בן ה-14 אומר בגאווה: 'ידעתי, אם יוכרו גיוס נשים, תלך אמי הראשונה. איך יכולתי להכזיבו? אם יש דבר בעולם שיראה אני מפניו – הריהו משפט הבנים [ההדגשה שלי]'.¹¹⁴

עם זאת היא עצמה סיפרה על ייסוריה ועל נקיפות המצפון שליוו אותה במשך שירותה:

זכרתי את הלילות אשר עברו עלי, כאשר תכף עם הליכתי חלתה ילדתי הקטנה בדלקת אזניים קשה ואיבדה את שיווי המשקל לימים אחדים. חברי [בעלה] היה מוכרח להיות בעמק בית-שאן, שם הוא עבד כמדריך בנקודות ספר, ואפרים בן הארבע-עשרה טיפל בילדה יחידה. איפה לקחת ניבים לספר על לילותי אז בקסרקטין?

היא הייתה גם מודעת לשאלת המחיר שהם שילמו בתקופה זו:

פעם בימים ההם ליווה אותי צבי לאוטו, לא יכולתי לדבר, הרגשתי מחנק בגרון.

109 ריאיון עם מיכל בן-אריה (צימבל), 2.11.2006.

110 אתר יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים, הערך: זהבה צימבל. www.aka.idf.il/yohalan/main/main.asp?catID=40768&docID=42546 (אוחזר ב-7.2008).

111 ריאיון עם ציפורה שחר, 2.11.2006.

112 גובר שירתה בצבא בין נואר 1942 לדצמבר 1943.

113 גובר, עם הבנים (לעיל הערה 90), עמ' 34.

114 'רשמים מוועידת הפועלות' (פברואר 1942), בתוך: צורר מכתבים 116 (181), 29.3.1942, עמ' 10. יש להתייחס בוהירות לתיאור תגובותיהם של הבנים שכן הוא נמסר מפיה בלבד.

הוא פתח ואמר: 'אל תדאגי אמא, אחרי המלחמה כל זה יהיה נראה לנו טוב [כך במקור]. והעיקר, אם נפגוש אדם בלי יד או בלי רגל, לא יקשה עלינו להביט לו בעיניים והוא לא ישאל אותנו: 'היכן הייתם, כאשר אני סבלתי?'. גם אנחנו סבלנו [ההדגשה שלי].¹¹⁵

חוויותיהם של אחדים מילדי המגויסות מזכירות את חוויותיהן של נשים בנות הדור השני להורים שהקימו את הקיבוצים. הן דימו את דורן ל'דור יצחק' שהתריס כנגד דור ההורים, הוא 'דור אברהם', שהקריב את צורכי משפחתו, ובעיקר את צורכי ילדיו, על מזבח אלוהי האידאולוגיה הקיבוצית-סוציאליסטית-ציונית של בניין הארץ והחברה החדשה.¹¹⁶ אלה גם אלה, על פי תפיסתם, שילמו מחיר קשה, נורא לפעמים, על המחויבות הטוטלית ועל המוחלטות בתפיסת החיים של הוריהם.

סיכום: אימהות מתגייסות – קריאת תיגר על אימהות מסורתית

דומה שאין תקדים בהיסטוריה להתגייסות אימהות לצבא סדיר ועוד בצעד התנדבותי ולא בחוק. גם במדינות שבהן נחקק חוק לגיוס חובה של נשים (אנגליה) או שהוצא צו (ברוסיה) במלחמת העולם השנייה וגם אחריה, לא עלה הנושא של גיוס אימהות.¹¹⁷ בסך הכול שירתו בצבא הבריטי כ-120 אימהות מארץ ישראל. את האימהות, כמו את המגויסות האחרות, אפיין גיוס מתוך שילוב בין אידאליזם ובין מניעים אישיים. מדברים שהשאירו אחדות מהן בכתב, עולה תמונה של רצון לתרום למאמץ המלחמתי וניסיון להיאבק על מעמדה ועל זכויותיה של האישה ביישוב כחברה שוות זכויות וחובות לגבר. עם זאת אין ספק שלנשים אלו, כמו לנשים רבות אחרות שהתגייסו, נוספו גם מניעים אישיים: מתחים, עול הבית ורצון להגשמה עצמית ולפעולה במרחב הציבורי, גם במחיר של עזיבת הילדים לפרק זמן מסוים. בהיבט זה אימהות אלה הן חלק מהסיפור הכללי של גיוס נשים ביישוב.

הצבא הבריטי הפגין גישה מגדרית מובהקת בכך שלא רק שלא עודד גיוס של אימהות, אלא גם ניסה להניא אותן מלממש את רצונן להתגייס ולעזוב משפחה וילדים, בעיקר את הקטנים שבהם. המסרים היו ישירים ומפורשים וגם עקיפים (כגון סירוב לתת מענק משפחתי לאימהות). גם ביישוב חוגים רבים לא ראו בעין יפה את גיוסן של האימהות לצבא ואף גינו אותו, ומשלב מסוים אף נמתחה על האימהות ביקורת גלויה בעיתונים היומיים. אימהות שהתגייסו נודו, ילדיהן הוחרמו, ובעלים פנו ללשכות הגיוס – הן של הצבא והן של הסוכנות – בתביעה שלא לגייס את נשותיהן ללא הסכמתם

115 גובר, 'חילות מפויחות' (לעיל הערה 91), עמ' 63.

116 נורית לשם, 'שירת הדשא', רמת אפעל 1991, עמ' 6-7.

117 הנהלים בצבא מתייחסים למגויסות שנהפכו לאימהות בהיותן בצבא, אבל לא לנשים שהיו אימהות טרם גיוסן.

מחשש לפירוק המשפחה. מועצת ארגוני הנשים דווקא לא שללה בתחילה גיוס של אימהות, בטענה שעל כל הנשים לתת את חלקן ומתוך תפיסה שנשים בוגרות ומנוסות תשמנה דוגמה 'מוסרית' והתנהגותית נאותה למגויסות הצעירות. ואולם עם הזמן נסוגה גם היא מעמדתה זו לנוכח הביקורת שנמתחה עליה ביישוב.

ניתן להבחין בהיבט ייחודי של שירות אימהות בצבא הבריטי כאשר משווים אותו לחברות בהגנה או בפלמ"ח. בהגנה היו חברות אימהות רבות, ואולם יש לזכור כי נשים מההתיישבות העובדת (לא פעם אימהות) היו חברות בארגון באופן אוטומטי, וכי הן מילאו את תפקידיהן בארגון נוסף על עבודותיהן בבית או מחוצה לו. בפלמ"ח לא שירתו אימהות (או ששירתו אחדות בלבד). האימהות ששירתו בצבא הבריטי נעדרו מביתן, וילדיהן, גם אם לא יודו בכך בגלוי, לצד גילויי הערכה לצעדה של האם, מתחו ביקורת על החלטתן. מקצתם אף שילמו מחיר אישי כבד שהתבטא במחלות, והיו גם משפחות שהתפרקו כתוצאה מגיוסה של האם.

בעלה של סוניה הלפרין אמר עליה לאחר מותה: 'שאפת לא רק להתאים את קצב מאמציך לדהירת הזמן, אלא אף להגדיל ולהקדים את מרוצתו'.¹¹⁸ אמנם לא הייתה זו תופעה רווחת ביישוב, אבל נראה שהאימהות שהתגייסו לצבא קראו תיגר על תפיסת תפקידה של האם בזמן. דומה שהאמירה, גם אם הייתה קצרת מועד, הייתה שגם לאם הזכות לתת ביטוי לכל מרכיבי אישיותה ולכל תחושותיה. ואולי ניתן לראות בכך הזדהות עם דמותה של רחל המקראית, שלא בכתה על בניה הפרטיים אלא על כל האומה, ועם הטענה כי אימהות פרטית אינה מונעת בהכרח אימהות לאומית. עם זאת, שירותן הצבאי של הנשים לא יצק הגדרה חדשה למושג האימהות, ודוגמה לכך ניתן לראות בהתנגדותו של בן-גוריון לגיוס אימהות לצה"ל שכן 'מי שדואג לדמוגרפיה היהודית חייב לדאוג למשפחה ולתא המשפחתי'.¹¹⁹

מלחמת העולם השנייה אמנם הייתה מצב של 'טירוף מערכות' שאפשר התנהגות חברתית ומגדרית לא מקובלת, אבל היא הייתה בבחינת 'צורך השעה' ולא שינתה את התפיסה הבסיסית של החברה באשר לתפקידיה ולמקומה של האם.

118 לזכר סוניה הלפרין, דבר הפועלת, ז, 9 (14.10.1947), עמ' 214.

119 ניצה ברקוביץ, 'אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל', בתוך: יואב פלד ועדי אופיר (עורכים), ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?, ירושלים ותל אביב 2001, עמ' 227.

נספח 1 : אימהות בצבא הבריטי¹²⁰

מצב משפחתי

נשואות	גרושות / אלמנות
76	17

הגיל בעת הגיוס

הגיל בעת הגיוס	עד 20	30-21	40-31	50-41	מעל 50
מספר האימהות	2	24	40	30	3

התפלגות על פי ארצות מוצא (92% ילידות חוץ לארץ)

ארץ המוצא	מזרח אירופה	מרכז אירופה	מערב אירופה	אחרים
מספר האימהות	86	20	1	3

ותק בארץ עד הגיוס

מספר שנים בארץ	עד 10 שנים	עד 20 שנה	עד 30 שנה	יותר מ-30 שנה
מספר אימהות	8	14	44	42

120 על פי נתונים מא"צ, אוסף איגוד החיילים המשוחררים, אצ"מ, חטיבה S37 (תיקי מועמדים לגיוס). מספר זה הוא הערכה ומבוסס על הנתונים הזמינים. ייתכן שהיו עוד כמה אימהות שהתגייסו לצבא. יש לציין כי בקטגוריות שונות הנתונים אינם מלאים.

חשבון ציבורי או חשבון פרטי – מקרה מבחן

שנת הגיוס לצבא

שנת הגיוס	1942	1943	1944
לאט"ס	58	20	3
לווא"ף		7	1

מקום מגורים ותעסוקה

עירוניות	מההתיישבות העובדת	
44	—	שכירות (פועלות, עובדות במשק בית, מורות, פקידות, מלצריות)
20	—	עקרות בית
7	—	עצמאיות (רופאות, ציירת, עורכות דין, אחרות)
	30	חקלאיות

מספר ילדים לאם

מספר ילדים לאם	1	2	3	4
מספר האימהות	69	41	9	7

